

CSOKONAI, A VÍG POÉTA

CSOKONAI A VÍG POÉTA

Csokonai, a víg poéta

A CSURGÓI CSOKONAI NAPOK TUDOMÁNYOS
TANÁCSKOZÁSÁN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK.

1973. november 13.

Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta

KELLNER BERNÁT

Kiadja a Somogy megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztálya és a Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár.

Kaposvár

1975.

A táblarajz Z. Soós István munkája

Készült 600 példányban, Soksz.szám: 16/1975, Kiadói
Főig. engedélyszám: 48241. A. sokszorosításért felelős
Kellner Bernát megyei könyvtárigazgató.

KELLNER BERNÁT MEGNYITÓJA

Jelképnek szántuk, hogy a néhány hétig tartó somogyi jubileumi programunkat egy Csokonai kiállítással és egy tudományos tanácskozással kezdjük. Ezzel a nyitással is azt akartuk kifejezni, hogy ünnepségsorozatunk célja: mélyebben tisztábban megismerni és megismertetni a költő életművét. Nem kisajátítani, hanem elsajátítani szeretnők Csokonai költői termését és fő célunk, hogy a mai somogyiaknak feltárjuk a lefutott két évszázaddal tovább frissült költészetét és ma is példásan modern egyéniségét.

Vitaindítónk első tézise így hangzik: "Kora, sőt utókora sem érti meg. A XX. században kezdik felfedezni..., De a pozitivistá filiszteri félremagyarázás miatt a XXI. századra vár műveinek igazi elemzése, értékeinek teljes feltárása."

A megértésnek ezt a szomorú távoli századát szeretnők ezzel a népes tanácskozással is, akár csak egy lépéssel közelebb hozni.

Ez a cél vezette a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályát és a Megyei Könyvtárt, amikor úgy döntött, hogy a tudományos tanácskozás anyagát összegyűjtve és rendezve kiadja, ezzel is gazdagítva Csokonai irodalmunkat.

1 Dr. Lengyel Dénes által a tudományos tanácskozásra szerkesztett tézisekből.

Lengyel Dénes

CSOKONAI, A. VIG POÉTA

A költő élete csalódások, megpróbáltatások és bukások szüntelen sora, művei kiadatlanul hevernek kéziratban, és mégis vig poétának nevezi magát. A keserűség, a fekete humor mondatja ezt vele? Vagy valóban vigan élt? Csodálatos életelixir táplálta?

Ezekre a kérdésekre keresünk választ Csokonai Vitéz Mihály születésének kétszázadik évfordulóján.

Az antik, költő isteni ajándékot, jóstehetséget kapott, és verseiben a jövődőt is megjósolta, I-bratius híres költeményében saját halhatatlanságát így jósolta meg:

"... nevem
folyton fényesedik, míg Capiolium
dombján megy föl a Pap s véle a néma szüz,"

Addig tart hát költői dicsősege, míg a római birodalom fennáll. Horatiusra rácáfolt az élet: a birodalom rég megbukott, az ő költészete pedig olyan népek között terjedt el, amelyeknek ő létezéséről sem tudhatott.

Persze, a költők az újkorban is szívesen jósoltak, gyakran fordultak versükben a későbbi nemzedékhez. Amikor egy közepes költő Voltaire-nek bemutatta A halhatatlanság-hoz című versét, a szellemes bölcs csak ennyit mondott rá: "Nem hiszem, hogy ez a levél a címzetthez elérkezik,"

És Csokonai? Akinek jóslataival egykor a parasztházak ezrei voltak ismerősek? Csokonai költői öntudattal, bölcs optimizmussal hirdette, hogy a XX, vagy a XXI, század kortársa lesz. Akkor értik meg verseinek szépségét és filozófiai mondanivalóját, Itt az ideje, hogy eldöntsük, bevált-e a jóslat.

Az eddig feltett kérdésekre Csokonai költészetének újszerű vizsgálatával adhatunk választ. Az újszerűség abban áll, hogy a poéta "vigságát" a XX, századi olvasó szempontjából vizsgáljuk. Ha munkánk sikerrel jár, megtaláljuk az életelixirt is, amely a költőt boldoggá tette mérhetetlen csalódásai és megpróbáltatásai közepette, sőt, birtokába juthatunk annak a szabadságnak is, amelyet ő mindvégig élvezett,

Csokonai a felvilágosodás költője, és ez a korszak már önmagában is "vig", Vigsága abból következik, hogy a természetet ezt a bőkezű, derűs, vidám édesanyát tekintti az élet és a filozófia forrásának, A felvilágosodás a sötétséggel, a nap a homállyal száll szembe, hogyne lenne derűs, vidám az az ember, aki a kolostor, a cella sötétjéből a szabadba, a természet világába léphet! Ebben a világban a józan ész uralkodik, és ez mindörökké száműzi a babonát, A felvilágosodás filozófiája, legalábbis Rousseau megfogalmazásában, azt hirdeti, hogy a természet tehetséggel, jóindulattal ruházza fel a gyermeket, és nem akar tudni az eredendő bűnről. Aki a természet törvénye szerint él: mindenkor boldog, mert tehetségét szabadon kibontakoztathatja, és ingyen több gyönyörűségben van része a szabad természetben, mint a gazdagnak sok pénzért a fényes palotában. Ez hát az elixir, ami Csokonait élteti: a természet ajándékából nagy tehetség jutott osztályrészül, megérthette a kor nagy gondolkodóit, művészién kifejezhette érzéseit, gondolatait és a társadalom minden buktatójával szemben megvédelmezte őt a szabad természet;

A költő zsenyéiről többször megírták, hogy olyan iskolai feladatok megverselt tételei, amilyeneket akkor mások is írtak a kollégiumban, bár költői tehetsége már ezekben is megmutatkozik, A zsenyék egy részét később felhasználta, és ezekből is számos nagy vers született. De vajon megmutatkozik-e a zsenyékben Csokonai vigsága?

A régi pedagógia egyik alapelve a gyermek megfélemlítése, s ez még a fogalmazási tételekben is megmutatkozik. Egy sereg félelmes cím, ime néhány a sok közül: a víz~áradás, a villám leírása, aki jól rejtőzött, jól élt, az embergyűlölő, Thisbe keservei, Dido Aeneastól való búcsúzása.

Vannan ugyan filozófiai tételek is, ezek kevésbé félelmetesek, inkább elvontságukkal riasztják el a gyermek-költőt. Ilyen címeket találunk: a virtus legbátorságosabb köfal, a dicsőség sarkantyúval jár stb.

Csokonai zsengei éppen azért érdekesek, mert a félelmes vagy unalmas tételekhez vidám, derűs szakaszokat fűz hozzá. Láthatólag már gyermekkorától fogva vig poéta, ösztönösen is az, és bármilyen szomorú, tragikus legyen is a tétel, az ő záró szavai optimista csengést adnak még az ilyen megrendelt versnek is. Megtaláljuk már a zsengekben Csokonai költészetének egyik jellemző jegyét: a költő ellentétet használ legszívesebben, verseit antitezisekre építi, s a befejező rész általában optimista, más szóval: vig. Az Exundatio aouarum, a vizáradás éppen nem vig téma. Csokonai leírja az áradás okozta károkat, de versét azzal zárja, hogy Juno megszánja az embereket és: "Helyre hozza kedvünket." "Az álom leírásában" már megtaláljuk az ellentétes sorokra, szakaszokra épített szerkezetet, ilyen ellentét található a befejezésben is:

Akiknek sziveket a bú általjárta,
Az öröm reményét már tölle elzárta,
Csupán álom által tér meg minden vére,
Kivánt nyugvás után tér meg erejére.

Nem minden zsenge derűs, mégis jellegzetes, hogy Csokonai már ezekben a versekbe is belopja a derű, a vidámság, a vigasztalás hangját. Honnan ez a hang? A költő azt írja erről, hogy Isten nyomta szívére "azt a stempelt, melyhez csak seculumonként szokott nyúlni, s ^zt a karakterizáló mondást ejtette rá: te szabad légy!" ←:

Ezért az istenadta szabadságért küzd egész életében a költő, ezt tekinti a legnagyobb értéknek még akkor is, amikor állást keres, vagy pártfogó után jár.

Szerelmi líráját sokan és alaposan elemezték, itt csak néhány olyan vonásra mutatunk rá, amely a mai olvasót foglalkoztatja.

Csokonai költészete a természetben gyökerezik, ezt hirdeti a Lilla-dalok mottója is. A költő ezt idézi De la Harpe, a kortárs francia író szövegéből:

Je chante ici pour moi; je chante la nature,
Et je l'ai pour témoin.(3)

Csakhogy ez a költészet egyszerű is, mint a természet, és összetett, bonyolult is, mint a természet.

Ennek egyik külső jele, hogy Csokonai változatosan, más és más formában adja elő dalait. Emlékezzünk Petrarca vagy Shakespeare szonettjére, bármilyen szépek, éppen formájuk egyhangúsága miatt együtt, egyfolytában fárasztják az olvasót. Még inkább így áll ez Kisfaludy Sándor verseivel, ezeket ma már aligha lehet élvezettel olvasni,

A. Lilla-dalokban a költő polifon előadása sokrétű témát fejez ki. Nemcsak szerelemről van itt szó, hanem társadalomról, filozófiáról, játékról, sőt politikáról is. A versengő érzékenységek, amelyben minden érzékszerv külön-külön gyönyörködik Lilla szépségében, kellemességében, arra hív fel, hogy a természet minden kincsét élvezzük. A szerelmi vágy, a boldogságot ígérő fogadások, a csalódás, tehát az egész szerelmi regény megjelenik ebben a költészetben, csak a beteljesülés hiányzik belőle és a költő életéből. Ezt a beteljesülést, a szerelmi boldogság tükörképét majd Petőfinél találjuk meg,

A be nem váltott ígéretetek, a csalódások ellenére a Lilla-dalok vigak, éppen úgy, mint Csokonai költészetének legnagyobb része, Ő maga világosan kifejezi költői szándékát, a gyász helyétől irtózva a vidám műzsákat kívánja szolgálni:

Nékem inkább olly bokréta
Árnyékozza képemet,
Mellyet nyér a vig poéta,
Múlatván a szépnetet:
Ezt a vidámabb műzsáknak,
S a mosolygó gráciáknak

Fűzzék össze rózsaszínű ujjai,

Élesztgessék borba ferdett csókjai.

És ime a másik: a bor mámore! Csokonai az egészséges erotika, a férfias mulatozás, a borozás költője is, mindez együtt jellemzi a vig poétát. Költői kifejezőeszközéről találóan írja Julow Viktor:

"A rokokó öröm-kultusza, világos tónusa, mint az aufkläreristák legtöbbszörénél, természetesen s gyakran már szét-elemezhetetlenül fonódik össze néha a felvilágosodás optimizmusával, világos stílusával.

Rámutat Julow az olasz, a francia dalköltészet hatására, ehhez még azt fűzhetnénk hozzá, hogy Csokonai elődei között látjuk az iskolából kicsapott, úgynevezett vágáns, kóborló költőket is, közülük is elsősorban Villont, a francia reneszánsz nagy költőjét. És itt nem annyira hatást kell kutatnunk, inkább párhuzamos fejlődésről szólhatunk. A vágáns, kóborló költők, ezek a kicsapott papok vagy papnövendékek a konvenció, a dogmatikus papi előírás ellen lázadnak. Életüket szigorú korlátok közé szorította az egyházi fegyelem, és amikor ez alól felszabadultak, nagy mohósággal vetették magukat az élet örömeire. Költeményeik két világot tükröznek: az elhagyott egyházi környezetet, a teológiai tanítást és a megszerzett örömeiket, a szerelem és bor teremtette mámort.

A vágánsok költészete vagy az érzéki örömet, vagy a gyűlölk és szeretek /odi et amo/ "keserédes" érzését fejezi ki. Ez a költészet gazdag ellentétekben, ebben tűnik ki Francois Villon művészete is. Az ellentét és az aigre-doux érzés jelenik meg Csokonai Keserédes című versében:

A rózsza szép virágszál,

De túske szúrdal ágán.

Ha mézet ad is a méh,

Fúlánkja néha megcsíp.

A bor betölt örömmel,

S mámort okoz gyakorta.

Szép vagy te Lilla, s édes, -
Vidít kegyes szerelmed;
De mennyi - ah, de mennyi
Kin is gyötör miattad!

Fény és árnyék, derű és ború, öröm és bú váltakozik Csokonai költészetében, éppen úgy mint a természetben az emberi életben, A sok ellentét látszólag kiegyenlíti egymást, valójában azonban még a legszomorúbb versek nagy részében is felcsillan az öröm, a derű, a vig poéta igazi hangja.

Abban a búcsúversben, amelyet a költő Dr. Földi sirhalma felett címmel a bánatnak szentelt, ilyen biztató, az emberiség jobb jövőjét jósoló **bet'••Rezest** találunk:

Lesz még az a kor, mellybe felettem is
Egy hiV magyarnak lantja zokogni fog,
S ezt mondja népünk: Oh miért nem
Éltek az emberi századunkban?!

Mennyi optimizmus van ebben a néhány sorban! Megnyilatkozik benne a költő öntudata, halhatatlanságának bizonyossága, a barátja iránt érzett tisztelet és szeretet, emellett a jövőbe vetett hit is. Megtaláljuk ezt a gondolatot A tihanyi ekhóhoz utolsó soraiban is.

Hát még az anakreoni versek! Ezekből csak úgy árad a költő életöröme, összeolvad bennük a klasszikus immanens szemlélet és Rousseau természetvallása, Ez az összefonódás az ódák egy részét is jellemzi.

Rousseau a gazdag embernek új utat mutat: a fényes hintóból kiszállítja és gyalog indítja el, mert így többet lát a természet szépségéből, jobban megismeri az embereket. Mntha ez a gondolat elevenednék fel a Vig élet a Parnasszuson című antik környezetet idéző versben:

Lármás városok! távozzatok,
Hol laknak a gondok és bánatok;
Nagy udvarok! csak maradjatok:
Én e kies helyen múlatok.
Boldog Máró! élted már, oh! csak te éled,
A múzsáknak poétáknak ölében szived éled.

A vig poéta erotikus versei, amelyekben a női szépséget, a férfivágyat játékosan, célzással, körülírással, elhallgatással és sejtetéssel mutatja be, ném hiába népszerűek a diákok és a katonák körében. Elterjedtek ezek a kéziratos énekeskönyvekben, és nemcsak nálunk, román környezetben is, ahogy erre legújabbán Kóczyány László rámutatott. '"/

De ha tetszik a diáknak, a katonának, akkor nem tetszhet a pedánsnak, a könyvmolynak, ezért általában a szakirodalom vagy elhallgatja ezeket a verseket, vagy elzárkózik "naturalista" vonásaiktól. Holott ezek is Csokonai természetvallásának kifejezői: az egészséges, erotikus vágy költői bemutatását tartalmazzák.

Másfelől a vénlánycsúfolók, és közöttük a Dorottya is, ugyanennek a vágnak komikusan festett képét mutatják. A férfi, a diák, sőt maga a költő is leskelődhet a szép lány után /A patyolat, A feredés/, de ha a vénlány árulja el szive titkát, szerelmi vágyát - nevetségessé válik. A tőke-huzatás szokása, amelyről a Dorottyában is olvasunk, éppen azt mutatja, hogy a falusiak gúnyt űznek a vénlányból, és elszáradt tőkét húzva vele természetlenségéből fájó, durva tréfát csinálnak. De ez a durvaság is természetes, mert a maga kissé otromba módján megköveteli a lányoktól a férjhezmenést, a gyermekszülést, és aki anyai hivatását nem tölti be, azt a tőke-huzással nevetségessé teszik. A vénlánycsúfoló népdal és természetesen a Dorottya is a természet nevében szólal meg, amikor csúffá teszik a sok farsangot megért, de pártában maradt vénlányt. Csokonai azonban túllép ezen a gúnyolódáson: csoda segítségével megfiatalítja Dorottyát, hogy betölthesse a természet törvényét.

Még érdekesebbek azok az erotikus költemények amelyek a szerelmi jeleneteket hol tréfás, hol meg erősen pikáns formában mutatják be. Csokonai elsősorban Ovidius és a római elégikus költők hagyományát követi, amikor a szerelmi jelenetet ütközethez hasonlítja. Ehhez járul aztán a francia költők gáláns hagyománya: eszerint a lány, az asszony olyan vár, amelyet a férfiúnak meg kell ostromolnia.

A Miiitat omnis amans, et habét sua castra Cupido / Minden szerelmes katonáskodik, és Cupidónak megvan a maga vára/ című költeményben jelképes harc folyik: a szerelmes várat ostromol, azaz furfanggal és erővel meghódítja a lányt, Csokonai katonai műszavakkal beszél el ezt a hódítást, művészete éppen abban áll, hogy ezzel a szókinccsel a szerelmi ostromot és beteljesülést jelképesen ábrázolja. Egy közbaka ábrándjai ezek, olyan bakáié, aki a nőt kívánja, szerelmi éhségében ugyan keveset gondol a lelki világra, annál többet vágya kielégítésére. Amilyen kedves költeménye az ilyen a derék hadfiaknak, annál kevésbé becsülik az esztéták, pedig ez is természeti költemény, tehát a bakák mindenkori vágyát fejezi ki és szellemes előadása a váflülűeket is gyönyörködteti, Ilyen költemény A pendelbergai vár formája és mc;v," c-i. is.

Csokonai többi erotikus verse is ugyanezt a magatartást hirdeti: a költő tréfás hangon, mulatságosan elbeszéli a szerelmi jelenetet, stilushumorral adja elő a pikáns történetet, melynek mindig az a mondanivalója, hogy a férfi megostromolja és birtokába veszi a lányt. Mindez a katonaság és diák szerelem vagy szerelmi vágyakozás világó~ tiszta tükörképe, a legtermészetesebb érzés művészi ábrázolása. Egy kevésbé kényes, papos és finomkodó társadalomban a költő már régen meghódította volna közönségét ezekkel a versekkel, nálunk pedig, mint legutóbb Weöres Sándor egyik versének fogadtatása mutatta, még ma is sokan elutasítják az effajta költészet művészi alkotásait is. Pedig a természetet hiven ábrázoló vig poéta költészetében ezeknek éppen olyan jelentősége van, mint Ovidius művészetében az Ars amatoriának.

A, kritika idegenkedésében az is szerepet játszik, hogy Csokonai stílusa nem egységes, hanem teljességgel polifon, valóságos stíluskeverék. Szándékos összeállítás ez, az egyes stílus-elemek nemcsak a mondanivalóhoz igazodnak benne, hanem egymáshoz is. Márpedig olykor gondot okoz egy vers stílusának a tartalomhoz való viszonyítása, mekkora fáradság a stíluskeverék elemzése! Minthogy ez fáradságos, sokszor érthetetlennek is tűnik, az esztéták kimondták, hogy az egységes stílus az igazi. Pedig ebben éppenséggel nincs igazuk, inkább a költő látta jól: marad még a XXI. században is kutatnivaló, mert a XX. században aligha találjuk meg a kérdés nyitját. Jelenleg ott tart a kutatás, hogy az eddigi stílusokhoz újabbakat sikerült felfedezni, az évforduló alkalmából elhangzott debreceni tanácskozáson mintegy négy új stílusváltozatot mutattak be, ezek között a neoklasszicizmust és a manierizmust. Márpedig Csokonai ebben is a természet sokszínűségét követte, a stílus ilyen művészi keveredésével mondott újat, ennek elemzése, viszonyítása új fényben mutathatja meg egykor költészetét. Még Horváth János istiegrója a maga finom módján Csokonait, amiért stílusa nem egynemű. Ezt írja erről:

"Csokonait általában jellemzi az egynemű stílus hiánya; a stíluskeverék, a tarka összenemillés egyik kedves sajátossága neki, de éppen amiatt nem válhatott a tiszta népies /naiv/ stílus következetes művelőjévé,

, (7)

A bevezető gondolat nagyon is igaz, de vajon "a tarka összenemillés" nem jelent-e olyan csodálatos művészi értéket, amely a természet gazdagságához hasonlatosan a párhuzam, az ellentét útján stílusharmóniát teremt? Vessük el az egyneműség értékének babonáját, állítsuk helyébe a sokoldalúság értékelését, és új világ tárul szemünk elé.

A stílussal szorosan összefügg az anyanyelv. Csokonai megfoghatóan, érzékletesen szereti anyanyelvét, ezt a természetadta ajándékot, amely anyjához, környezetéhez fűzi, és gyermeki elméjének ideákat nyújtott. Amikor ezen természetadta nyelven szólal meg, hogy örök búcsút vegyen debreceni diáktársaitól, rendkívüli hatású beszédet mond. Dobby Márton, a költő barátja jegyzi fel, hogy szavai úgy járták át az ifjúságot, mint az elektromos áram.

Csokonai másik életirója, Gaál László pedig arról számol be, miképpen szelidítette meg a költő a betyárokat, akikkel akkor találkozott, mikor Csurgóról a bárdi szüretre indult és az erdőben eltévedt. Vele volt háziasszonya és annak fia is. Az asszony megkérdezte a betyároktól, hogy kinek a cselédei. Ezek gorombán feleltek, s már-már veszedelmessé vált volna a helyzet, amikor Csokoréi megszólalt:

"Őkegyelmük pásztoremberek és kinn laknak az erdőn. Szabad emberek őkegyelmük, nem uralnak senkit, nem is parancsol Őkegyelmüknek senki az Istenen kívül, kinek ege alatt szabadságban élnek.

Az egyszerű szívhez szóló szavak hallatára a betyárok mindjárt megbékülnek és útbaigazítják őket. Ugyanezek a betyárok nemsokára Vass István prédikátorral találkoznak, a tiszteletes úr nem tud a nyelvükön, ki is fosztják.

Pedig milyen egyszerű nyelv ez: a természet mindnyájunk szívébe elvetette magvát, ezért a kor legműveltebb költője azonnal megértette magát a tudatlan, műveletlen betyárokkal.

A természeti morál című tanulmány, amely a francia reneszánsz és a felvilágosodás eszméit magyarul tartalmazza, világosan mutatja Csokonai filozófiai tanításának minden jelentős vonását. A költő elsősorban Kousseaut követi, de Montaigne és Holbach tanításait is hasznosítja, amikor a természetet megszólaltatja. Honnan, mennyit merített? Mennyi az önállóság és a fordítás? Ez minket nem foglalkoztat, csak azt vizsgáljuk, mit tanít a költő a természetről, és mi hasznát látja a mai olvasó ennek a tanításnak.

Te vagy még egyedül, óh arany holdvilág,
Mellyet árendába nem ad még a világ.
Te vagy még, éltető levegő! amellyen
Indzsenéri duktus nem járt semmi helyen.
Téged még, oh legszebb hangú szimfónia,
Ingyen is hallgathat minden emberfia;
S titeket, oh édes erdei hangzások,

Hallhatnak a szegény pásztorok s munkások;
Mikor a mesterség gyáva hangjainál
A kényes nagy világ fárasztó bált csinál.
Óh áldott természet! Óh csak te vagy nékem
Az a tetőled nyert birtokon s vidékem,
Mellynek én örökös földesura lettem,
Mihelyt teáltalad embernek születtem.

Vajon nem vett-e ismét erőt az olvasókon a telekkönyvi tulajdon utáni vágy? Nem lettek-e sokan szegényebbek azáltal, hogy kis kertjüket bekerítve éveken át törlesztésen törték a fejüket, ahelyett, hogy örökös földesurak lettek volna? Annyi bizonyos, hogy Csokonai birtokába vette a debreceni kiskertet, majd Somogyot, a Balatonvidéket, gazdagabb földesúr lett belőle, mint sok olyanból, aki évekig kuporgatott, hogy kis magántelkét megművelhesse.

A Konstancinápoly a felvilágosodás onentalizmusával függ össze. Csokonai keleti témáról ír, mint francia előde és kortársai, de nyilvánvalóan a hazai viszonyokról szól. Amikor az értelem győzelmet arat a vallási fanatizmus felett, jobb kor következik el. Ezt a késő századot sietteti a költő, saját korát, ezt a "bagoly világ"-ot utálja. Egyenesen a XX. századba vezet el a Magyar! Hajnal hasad!, a vig poéta egyik leglelkesebb és legvigabb verse. Most csak arra a derűs hangra, vigságra mutassunk rá, amely néhány sötét képpel váltakozik, hogy annál erősebb, világítóbb legyen a fénye. Ragadjunk ki a versből néhány sort!

Vigadj, magyar haza! s meg ne tagadd tömött
Javaidtól azt a valódi örömet,
Amellyért vig hanggal ekhózik a Mátra,
Az egész országban harsogó vivátra. ...
Örvendj, hogy elmúlván a setét éjtszaka,

Idvez légy, szép hajnal! ragyogtasd fáklyádat,
Vig egünkön mutasd mosolygó orcádat.

A vig poéta pályafutása elején azért vig, mert bizik a felvilágosodás, az ész, a természet győzelmében, A pálya második szakaszában ez a vigság már életfilozófia, melyből erőt meríthet, mert a végső győzelemben mindvégig bizik a költő,

Csokonai a konvenció, az' üres tekintély ellensége, összeütközése a debreceni kollégium vezetőségével éppenséggel nem véletlen. Tanárainak egy része szerette, kedvezményekben részesítette, de erősebb volt a pedáns, fegyelmi szabályokat érvényesítő párt: a költőt kizárták a kollégiumból. Már ekkor látni lehetett, hogy diáktársai szerették, mellette álltak, sokan lelkesedtek is érte. Nemcsak költői tehetsége vonzotta őket, hanem pedagógiai módszere is.

Mint diáktársai tanítója Csokonai a felvilágosodás pedagógiai elveit valósította meg; kényszer helyett szabadságot, nagyképűség helyett közvetlenséget hirdetett, Rousseau tanítását követte, a természetet ismertette meg tanítványai-val, a szabadban oktatott, közvetlen őszinteségével, engedékeny magatartásával nevelt, A katedra magaslatát nem kedvelte, Debrecenben a Nagyerdőre járt ki tanítványai-val, Csurgón pedig színdarabot tanított be növendékeinek, tehát együtt élt és munkálkodott velük.

Tanítása éppoly szuggesztív hatású volt, mint a Debrecenben tartott búcsúbeszéd. Szavai, gesztusai nyomán minden megelevenedett, ihlettel magyarázott.

A Csurgón előadott színdarabok a vig poéta sokoldalú humorának hű tükrői. De ez a humor sok keserűséget rejt magában, mint a Dorottya, ez is társadalomkritikájának egyik megnyilvánulása. Legutóbb mutatott rá Bécsy Tamás, hogy Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak meg a Tempefői között sajátos összefüggés mutatkozik. Tempefői, a pálya első szakaszában irt darab a költő hiábavaló próbálkozásairól szól, s a hős küzdelmét a néző együttléttérzéssel követi.

A. Karnyóné című darabban fellépő Kuruzs, ez a vándorpoéta, mintha Tempefői, vagy akár Csokonai torzképe lenne: ide süllyesztette a tehetséges ifjút a társadalom. Kuruzs így sorolja fel a mesterségeket, amelyeket mind megtanult, hogy megélhessen:

Hallja meg az úr, ki vagyok?
Doktor, borbély, alchimista,
Kéznéző chirománista,
Zsibvásáros és drótvonó,
Poéta és kosárfonó.
Ez már mind egyre megyén ki,
JSozzé jobban nem tud senki.

Az egész darab a kor társadalmának torzképe, egyúttal felelet Festetics grófnak, amiért az előző előadás miatt a **aaráfo** szerzőjét megróttá.

Csokonai lelkesen magyarázott, jegyzetet készített tanítványainak, ezek meg is becsülték, annál kevésbé szereték azok, akiktől a sorsa függött. Pedagógiája homlok-egyenest ellenkezett a korabeli iskolai nevelés gyakorlataival.

Állását, amely amúgyis helyettesítés volt, nem tarthatta meg sokáig, pedagógiai célját mégis elérte. Kezdeményezését folytatták, más iskolákban is alakultak szintársulatok. Halála után pedig minden szertartósnál, gyászbeszédnél többet mondott egyik tanítványa:

"Életemnek fele részével kívánnám ezen derék és jó embernek életét megváltani,"(9;

így beszélt a tanítvány, hasonlóképpen érzett sok debreceni ifjú, mégis mennyi vita, ellenségeskedés támadt, amikor síremlékét fel akarták állítani! Nemcsak Kazinczy és a debreceni írók, költők vitáztak, hanem a gyűjtés is akadozott, végül pedig a vig poéta sírjára otromba, súlyos és dísztelen vas- emléket állítottak.

Amikor 1905-ben halálának századik évfordulóján megünnepezték, nemcsak tisztelői, ünneplői jelentek meg, hanem ott volt teljes fegyverzetében a régi, konzervatív pedantéria is. Tüdős János, a kollégium igazgatója beszélt Csokonai kicsapatásáról:

"Lehet, hogy a kollégium a hozzá hasonló túlerős egyéniséggel összeütközött, szembe szállt, és saját tekintélyének, s talán annak a másik túlerős egyéniségnek érdekében is, ha másként nem birt vele,/ kész volt azt megtörni, letiporni. De: sub pondere palma". ^ 1°)

Tehát súly alatt nő a palma... Csokonai bizony nem nőtt a súly alatt, hanem alma mater-jét, közösségét elveszítve országjáró vágáns lett, s bár mindvégig vig poéta maradt, ezt a csapást sohasem heverte ki.

És nemcsak a pedánsok gyűlölete kísérte még sírjában is, költő társai sem méltányolták érdeme szerint. Kazinczy, Kölcsey egyértelműen vallotta, hogy a Lilla-dalok nem érnek fel Kisfaludy Sándor szerelmi költészetével, érzésben Daykát, az óda műfajában Virág Benedeket fölébe helyezték.

Hü tanítványai, barátai harcoltak érte^ Dobby Márton, Gaál László törhetetlenül hirdette nagyságát, de az ő hangjuk elveszett a beavatottak lármás vitájában.

Az újabb kutatás megállapította, hogy Petőfi, Arany és az egész XIX. századi népiesség sokat köszönhet Csokonainak, Szabó T. Attila rámutatott arra, hogy több mint harminc kézzel irt énekeskönyv őriz Csokonai-verseketA mégis száz évig tartott, míg a nyugatosok felfedezték, és őzüket, előfutárukat látták benne.

Móricz Zsigmondot megragadta Csokonai "rémitően szerencsétlen sorsa", és a költőt mártírnak látta:

"... apostoli, őszinte, kiáradó, nagy lélek volt, aki sohasem vetett számot a maga érdekével, hanem önmagát mártírként feláldozó hihetetlen buzgósággal igyekezett lelke kincseit az egész világra kiönteni..,"(12)

Általában a nyugatos költők, írók és kritikusok Csokonait olyan kulturembernek tekintették, akit a magyar ugar tett tönkre. Emellett az akadémikus törekvésekkel szemben fellépő ellenzékiességét emelték ki, Antal Sándor így írt róla a Holnapban:

"... a mi társaságunkba pedig Baljassi, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik. Mindazok a magyarok, akik elégték a Holnapért."

Tóth Árpád, Oláh Gábor írt róla, de legjobban Ady értette. A Vitéz Mihály ébresztése híven mutatja a vig poéta pályafutását, filozófiáját és halhatatlanságát. Ady mégsajnálta a költőt, aki "honjában legbujdosobb magyar" volt, és felfedezte a filozófust, a lét-nem-léten töprengőt, aki megleste a fürdőző lányokat. Az egész Csokonait értette, szerette, megérezte benne a költőtársat, aki a XX. századnak szánta mondanivalóját és verseinek csodálatos formáját. Ady így fejezte be versét:

"Te, pátriárkák ős-deli sarja, Te,
Ki fogod mindig Lillád derekát,
Öleled e kis magyarságot,
Te örök, ó és új hunn poétaság,
Oh ébredj, valahányszor ébresztünk."

Íme, a jóslat valóra vált: a XX. század egyik legnagyobb költője ébreszti a XVIII. századi Csokonait. És az irodalomtörténet? Az is elégtételt ad a költőnek, amikor a magyar felvilágosodás poétájának nevezi. Mégis meggondolkoztató, vajon a felvilágosodás nagy költője csak egy korszakot fejez ki művészi formában, vagy mást, többet is nyújt olvasóinak? Csokonai megvalósult jóslata arról tanúskodik, hogy a maga korában meg nem értett költő mondanivalójának, művészetének jórészét a későbbi korok olvasóinak szánta, és szándéka valóra vált. Ezért mint klasszikus nagy költőnket nem fűzhetjük oly szorosan saját korához, amely nem is értette meg. Csokonait inkább a magyar filozófiai költészet megteremtőjének, a legsokoldalúbb művésznek tekinthetjük, aki mind az irodalmi népiesség, mind a nyugatos költészet kútfeje volt.

És Csokonai világirodalmi helye? Erről eddig kevés szó esett, pedig a XVIII. század nagy magyar költőjének világirodalmi rangja van,

A felvilágosodás eszméit a XVIII., század legnagyobb szerzői, Voltaire, Rousseau, Diderot és mások¹ szép prózai művekben fejtették ki, A filozófiai századnak Franciaországban nincsen számottevő lírája, mert ez a kor nem tartotta alkalmas formának az eszmék kifejezésére. Egy magyar tehetség, egy a hazájában se becsült költő ismerte fel, milyen hódító ereje van Rousseau érzéseinek éppen a lírai költészetben, és ezt a felismerést nemcsak hazája, hanem az egész emberiség javára értékesítette,

Csokonai az egész európai felvilágosodás egyik legnagyobb költője: joggal kívánjuk, hogy jóslatának második része is bekövetkezzék, és költészetét a XX. század végre elismerje,

A költő születésének kétszázadik évfordulóján csak jellemének, életművének fő vonásaira mutathattunk rá. Ezek a vonások jól mutatják költészetének filozófiai mélységét, egész életének titkát, a vígságot. Mindez csak kezdet, kutatásunk nem szakadhat félbe mindaddig, míg méltó helyét el nem foglalja a magyar- és a világirodalomban.

J e g y z e t

- 1, Horatius: Melpomenehoz, Devecseri Gábor fordítása,
2. 1804, jan. 4, . Ferenczy Zoltán: Csokonai. Bp. 1907., Franklin, 2, p.,.
- 3, "Magamnak énekelek itt; dalolok a természetről, ő az én bizonyságom." Jean-Francois de La Harpe francia drámaíró, Voltaire barátja /1739-1803/.
4. Az én poézisom története.

5. A magyar irodalom története. Pósszerk. Sőtér István.
Bp. 1965, Akad. K. 3 köt. 224 p.
6. Égő lángban forog a szívem. Összegyűjt,
Kóczyán László, Kolozsvár, 1972, 25 p,
7. Horváth János: A magyar irodalmi népesség Faluditól
Petőfiig. Bp. 1927, Franklin. 79 p.
8. Takáts Gyula: Csokonai Somogyban, « A Petőfi
Irodalmi Múzeum évkönyve. Bp. 1962, Képzőművé-
szeti Alap. 40 p,
9. Csokonai emlékek. Összeáll, és jegyz. ell. Varga Ba-
lázs. Bp. 1960, Akad. K.443 p. /A magyar irodalom-
történetírás forrásai 1./
10. Kardos Albert: Csokonai emlékkönyv. Debrecen, 1904.
63 p,
11. Szabó T. Attila: Kéziratos énekeskönyveink és ver-
ses kézirateink a XVI. és XIX. századból. Zilah, 1934.
12. Móricz Zsigmond: Csokonai Vitéz Mihály. /1773-1805./
Halála századik évfordulóján, = Móricz Zsigmond: Iro-
dalomról, művészetről 1899-1923. Bp. 1959, Szépiro-
dalmi K. 149-177. p.

Bertók László

É L - E C S O K O N A I ?

Húsz évvel ezelőtt a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumban kettős évfordulót ünnepeltünk, Az iskola alapításának százhatvanadik, a névadó költő-tanár születésének száznyolcvanadik évfordulóját. Kollégistaként már harmadik éve a Csokonai utcában laktam, annak az "első iskolának" a szomszédságában, melyben valaha a költő tanított. Mint diák naponta megfordultam a gimnázium parkjában, a Csokonai-padnál, melyen magyartanárom sorait olvashattam: "Itt tanított, verselgetett Csokonai Vitéz Mihály." Hatalmas fák, sűrű bokrok őrizték a csendet, idézték a nagy költő szellemét.

Az évforduló felfrissítette a Csurgón mindig eleven Csokonai-kultuszt. Emlékezetem csalhat, mégis elhiszem neki, hogy az 1952-53-as tanévben minden magyarórán elhangzott a költő neve, valamelyik szép verse, vagy egy vele kapcsolatos anekdota. Tanárunk egyik napról a másikra megszerettette velünk híres elődjét. Nemcsak mint a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjét, hanem mint tréfacsináló diákot, mint a Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz vidám szerzőjét, mint a szerelmében, kortársaiban csalódott, beteg embert.

Az irodalmi szakkörben egymást akartuk túllicitálni Csokonai életére és műveire vonatkozó felfedezéseinkkel. Az eleven embert, kortársunkat kerestük és találtuk meg benne, aki versben, eposzban, színdarabban, tanulmányban örökké érvényest, eredetit mondott mindnyájunknak. Csozáltuk versformái változatosságát, hangjának természetességét, követni akartuk magatartását, elveit. Vártuk, hogy egyszer csak betoppan, és megtartja az órát "a magyar verscsinálásról közönségesen".

Néhányan, verselgető szakköri tagok, verset is irtunk róla. Nem kötelező gyakorlatot, de mint egykor ő, klasszikus mintákat utánozva. Szinte természetes, hogy a magaménak

ezt a címet adtam: Csokonai él. A. "boldogabb maradék" szószólójaként dicsekedtem el a költő szellemének: nem vagyunk méltatlanok a bizalomra, örökségét érdemei és reménye szerint becsüljük.

A reményhez formájába öltöztetett önképzőköri vers még abban az évben megjelent egy irodalmi folyóiratban. Lendülete és hite ma is a költővel való első találkozások hangulatát idézi. Íme egyik részlete:

Nézd, ahol te jártál
Vágyva egykoron,
Park lett a vadaskert,
Utca a vadon.
Itt, Somogyországban
Virul az a táj,
Ahol bunyik élt csak,
Tolvaj vagy betyár...
És itt a te szellemedben
Alkotunk ma már,
Örök emléked tisztelve,
Jó költő-tanár.
Építve a hont, hol
Senki sem henyél,
Es mindenki vallja:
Csokonai él!" (1)

Hát él-e Csokonai?

Állok a csoda előtt, és legszívesebben egy szót sem szólnék. Egyetlen szót sem, amit én találtam ki. Legszívesebben felolvasnék vagy meghallgatnék néhány Csokonai-verset, mert a méltatásokat kicsit önmagunknak mondjuk, magunkban szeretnénk elrendezni dolgainkat, mert a versértelmezések, magyarázatok mindig másodlagosak, mindig darabokra szbdalják a művet, s megközelítőleg serrnyújtják az értő közönségnek azt, amit az eredeti alkotás maga. Dolgaink rendezésére a legrövidebb ut, ha az ünnepektől szavait olvassuk, hallgatjuk, s nyomukon ki-ki elindulhat egy teljesebb világba, amely mint az egymást metsző körök, részben azonos a mindennapival, a sajátunkkal, részben pedig annyira más, hogy érzékszerveink bebizseregnek, értelmük megdöccen, mint váltókon a vonat..

Mivel kezdeném a felolvasást? Nehezen tudnék választani, mert bőségkosár van előttem, melynek minden gyümölcse csábító. Talán azt venném ki, amelyik legközelebb ragyog, Mint amikor egy könyvet felütök.

Például:

Az égető kutyácska
A zöld mezőt aszálta,
S alatta Flóra himes
Virághi haldokoltak;
Fonnyadtak a ligetnek
Zöldségi megkonyulva;
A föld egész határai .
Alélva bágyadának, ' .

Vagy:

Mint egy megért boróka,
Melly tiszta hóra hullott;
Mint a delin fejező
Rózsába dúlt bogárka;
Mint a korinti szőlő
A cukoros kalácson:
Ugy bársonyollik, olly szép,
Olly édes egy kerekded / »
Szeplőcske Lilla mellyen, ' .

Vagy.

Csuda gondolatok, kétséges jövődők,
Változó országok, emberek, esztendőik!
Mig elmém úgy bukdos ezeknek hátukon,
Mártki nagy tengerbe evez kis ladikon,
Múzsák! kik e várnak alját megültétek,
Elbugg&art elmémet, kérlek segítsétek.
Mondjátok meg nekem, mi főoka annak,
Hogy itt szabad népek, ott rabszolgák vannak?
Itt a vidék pusztá, ott terem s mosolyog,
Itt éles az elme, ott ködbe tébolyog.
Itt kastélyok állnak, s gályák a partokon,
Ott holt csendesség ül az omladékokon?
Gyarló tudatlanság! zablátlan indulat!
Két démon, mely minden szépet, jót
feldulat... (,4)

Vagy:

Fojtó szirokkóknak hevétől
Asznak tüdőhólyagjaim,
S a kriptáknak fagyos szelétől
Borsódnak minden tagjaim.
Szivem megett egy láthatatlan
Kéznek nyila belőle áll,
S mellyen csontbóltján irgalmatlan
Sarkával rugdos két halál. (5)

Lehet-e, kell-e hozzátenni a taláalomra kiragadott részletekhez bármit, s mondhatunk-e náluk szebbet prózában? Finomabban, szemléletesebben, dallamosabban, filozófikusabban, megrázóbban? Hisz miközben így ünnepelünk, együtt élvezzük a teljes magyar költői szépségtárat; gondolatot, élményt, képet, metaforát, hasonlatot, megszemélyesítést, tiszta rimet és gondolatritmust, mindent, amire a tankönyvek Petőfitől és Arany Jánostól szokták kölcsönözni a példákat.

Hogy mégis beszélünk, beszélünk, annak egyrészt az öröm az oka, amelyet szeretnék megosztani másokkal, másrészt az önmagunkkal való szembenézés igénye. Meghajolva a költő géniusza előtt saját savainkkal is közös ügyünket, jelenünket és jövőnket, emberségünket és lelkiismeretünket fordítjuk szembe:, a tükörrel.

A tükörben én legelőször az adósságot látom. Adósságunkat a szépségekért, a példáért és az életért. Adósságunkat a költő bizalmáért és elődeink mulasztásaiért.

Apáink, nagyapáink, dédapáink óta, mintegy százhetven éve minden magyarnak, aki szerette, előbb-utóbb szomorúan rá kellett döbennie, hogy honfitársai többsége sohasem ismerte, s kortársai sem ismerik méltóképpen, avagy félreismerik Csokonait. Ezért ébresztették, nagy utódok egy évszázada többször is, de mintha a költő szelleme megérezte volna, hogy ez nem a rendes feltámadás, néhány év után mindig visszaosont a halhatatlanságba. Avagy észrevétlenül visszaosontatták. Önmagunkat becsüljük meg, ha a "boldogabb maradék" nevében szembenézünk a tényekkel. Annál is inkább, mert művei feltámasztását, másik és igazi életét maga Csokonai bizta a XX. vagy a XXI. századra.

Hogyan is állunk mi Csokonaiival, milyen a mi Csokonai-képünk? Kell-e ébreszteniünk újfent, avagy jelen van ő mindennapjainkban? Ha jelen van, hogyan van jelen? - A lehetőségeket és a társadalmi szükségszerűséget nézve, úgy érzem, nem kell revízió: az elmúlt huszonnyolc esztendőben Csokonai elvenebben élhet, mint korábban bármikor. Igaz, hogy húsz évvel ezelőtt, az ötvenes években művének és életének csupán az a része fényesedett ki, amelyik a mindennapi céloknak leginkább megfelelt, de mára, a permanens művelődés, a tudományos-technikai forradalom korára eljött az önmagát és Írásait haláláig építő, a tudomány legfrissebb eredményeit verseibe foglaló, tudományosan látó természeti ember, vagyis a teljes Csokonai ideje. Helyén van-e hát, amikor utcák, terek, intézmények viselik nevét, amikor művei hozzáférhetők, amikor iskolai tananyag, s több mint negyedszázada egy kicsit az ő nevében is osztjuk itt az igazságot? Ha az egyéni igényekre, a tizmillió külön fejre gondolok, sajnos, nem merném állítani.

Nincsenek adatok, de elképzeltünk egy mikrofonos országjárást, olyant, aminek nemrég Petőfivel kapcsolatosan voltunk tanúi. A reflektorok kiémelnek dolgokat, a mikrofonláz elszoríthatja a torkot, de vajon mi derülne ki, ha valaki mikrofonnal a kezében kérdéseket tenne fel Csokonairól? Nem a lexikális tudás érdekel, nem annak alapján ítélnének, hogy ki hány Csokonai verset tud\ kívülről, habár ez sem lényegtelen, hanem a Csokonai-képre volnék kíváncsi. 'Személyes tapasztalatokra hagyatkozva állithatom, hogy a legtöbben még ma is a "csapot, papot, mindent felejtő Csokonai Vitéz Mihályt" emlegetnék, s a 40 éven aluliak hozzátennék még: "ő volt a felvilágosodás legnagyobb magyar költője." Ha a több lapos kristálynak még egy lapját felvillantjuk, ezt már a szemközti oldalon, félő, hogy a Kazinczy és Kölcsey által rajzolt komisz, mind-nyájunktól idegen kép körvonalai 'is előtűnnek, amely szerint parlagias, közönséges, mert "Csudálójinak", az égy-, szerű népnek akarván tetszeni, mezítláb ment' a költészet szentegyházába.

Nyilvánvaló, hogy mindhárom emiített kép egyoldalú, a mulatozó, sirva-vigadó poétáé éppúgy, mint a néhány nagy gondolati-pöflitikái költeményből kitekintő költőé. A harmadik kép félelmetes egyoldalúságáról nem is beszélve.

Csokonai hivei tudják, hogy minden porcikájával a teljes életet élte ő, sarkig kitárva az értelem és az érzékek kapuit, olyannyira, hogy megválósította az emberi teljességet, amelyre manapság legfeljebb törekszünk. Az övénél nagyobb mohósággal, s olyan fiatalon költő még nem szívta magába kora leghaladóbb eszméit, nem lélegzett még egyszerre a mindennapokkal és Mindenséggel, s amit személyiségükön áteresztettek, kevesen adták vissza olyan fokon és változatossággal, mint ő.

Petőfi és Arany is a természet gyermekei, s anélkül, hogy kisebbíteném őket, úgy érzem, hogy amíg ők legtöbbször a természetről írtak, mintegy kívülről szemlélve azt, addig Csokonai magából a természetből szól. Verseiben együtt hajladozik mohos gyertyánokkal, rózsákkal, jácintusokkal, ösztönösen érezve a világ egységét, tudatosan megismerve elementumokat és csillagrendszereket. Dialektikus kapcsolatban látja-látatja az élő és az élettelen világot piciny férgektől a Föld egészéig, amely "mint félérésű citrom, hintálva tulajdon terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán."

Az ilyen ismeret mindent, ami emberi, tárgyilagosan fog fel, tehát joga van a játékosághoz éppúgy, mint a vasakosághoz, vagy egészséges erotikához, joga van az életről-halálról való tündődéshez éppúgy, mint a fürdőző kedves bájainak természetrajzi pontossággal való felfedezéséhez. Tündődhet a történelem és az idő dialektikáján, s magától értetődően teheti fel a kérdést az Időnek: "Téged szült-é a világ? Vagy a világot is te szülted éppen?" Joga van a vígságra és a szomorkodásra, s ezért van, hogy legalább olyan mértékben vig poéta ő, amelyen mértékben szomorú, a kettő együtt adja a teljességet, s ő mindkét végleletet a csúcsockig átélte.

Ezt a teljes Csokonai képet, amelyet az egyszerű népsorsáért, nemzeti felemelkedéséért fáradozó, a társművészetekben: zenében, színjátszásban, képzőművészetben jártos modern ember vonásaival, s felsorolni is nehéz lenne, hányféle egyéb jellemzővel lehetne megrajzolni, ezt a képet - talán pesszimista vagyok - de kevés megkérdezett mondaná mikrofonba. Nem származik ebből semmiféle látható baj, az élet megy tovább, mégis szegényebbek vagyunk, mint lehetnénk, s még mindig tartozunk Csokonainak.

Csokonai művének sorsa nem az ünnepélyeken dől el. Itt legfeljebb megindulhat egy folyamat, de a munka sumája a művelődés irányítóira, az iskolára, intézményekre, könyvkiadókra, a tömegkommunikációs eszközökre, s nem utolsó sorban az egyes emberre marad. Az igazi és a korszerű Csokonai-kép kialakítását, műve méltó feléledését, példájának és törekvéseinek mindennapjainkba való beépülését, azt amit ő tőlünk várt, én a Kazinczy becsmérlő minősítését szülő okokkal, azok alakulásával kapcsolom össze, Kazinczy ellenérzését, - nevezzük nevén a dolgot - Csokonai plebejussága váltotta ki. Azokat a verseit, amelyeket a nép hangját utánozva írt, még megbocsátotta neki, de azokat, amelyeket a népnek írt, nem tudta megbocsátani. A klasszikus izlésű, szikár nemes, a nagy nyelvújító, nem hitte volna el, hogy a plebs, mely Csokonait "csudálta", s amelyet ő nem tudott, s nem is akart megtagadni, mert akkor is inkább a kastélyok környékén, falusi tanító- és paplakásokban tanyázott szivesebben, amikor urak között foroghatott volna, a Kazinczy által Csombók Jankóknak és Csombók Sáráknak nevezett egyszerű nép korunkban nyelvben, kultúrában és ízlésben is felnő az ország méltó gazdájává. Ha ez megtörténik, s nem jár együtt az évszázados kultúra, izlés és nyelv megtagadásával, akkor ez a nép olvasó nép is lesz, ismerni és vállalni fogja Csokonait, a teljes Csokonait, kiegyenlítve tartozásunkat.

J e g y z e t

- 1, Bertók László: így élt Csokonai Vitéz Mihály, Életrajz. Bp. 1973. Móra. Kiadó. 202-205, 1,
- 2, Az emésztő tűz.
- 3, A szeplő.
- 4, Marosvásárhelyi gondolatok.
- 5, Tüdőgyulladásomról.

Takáts Gyula

" KELET ÉDES ÉNEKESSÉ "

- Csokonaira emlékezve -

Micsoda rengeteg vette körül... És nemcsak a somogyi erdők véget nem érő vadona, de a politikai, gazdasági és társadalmi sötétség rengetege is... És líránknak mindmáig talán legérzékenyebb költője, a háfizi dalos gyalogolt és kocsizott ott a rengetegben. A szűrös betyárok, pandúrok és kanászok csárdás és makkos, fenségesen szép és fenségesen kegyetlen zöld barlangjában vitt az utja Kisasszondig, ahol egyik legszebb költeményét "A magánossághoz" címűt írta. Ott állt meg szekere az alatt a négy egyszerű dór oszlop alatt, amelyek a Sárközy udvarház kagylódszű homlokzatának háromszögű mezejét tartotta. Ott, ahol most állok, képzeletemben; ahol annyiszor álltam, az ő életén és immár költészetének 185 éves különös sorsán tündövedve.

Elhanyagolt, kopár környezetű épület lett napjainkra ez a szép- Csokonai emléképület. Ez az egykori erdei oázis, - abban a 18-19-ik századi vadonban -, ahol **Q** a szépnemmet nem az ékszerek ragyogásával, de a fülükön át hódítgatta a dallal és csilllogó verssel udvarolva... Mert ő volt e somogyi és országos barlang sötétjében a reménykedő! A magányban is társra találó, a Balassi óta legszebbszavu poétánk. Ebben a zöld és zsiros sivatagban a Himfy hangú udvarlástól annyire elütő modorú és hangú hafizi "kellemes poéta". Aki érzéki és ingerlő volt és nem nyájas, mint Kisfaludy Sándor. Erotikus és az érzékenységre adó, akinek udvarló szavaiba még a "P. Királyi Cenzúra" is belesimített. "A szép Jeanettékhez" szóló költőnk, akinek a széptevése is tudatos volt. Hódításával, gáláns udvarlásával az irodalomnak óhajtott hódítani az érzékeny szépnem közül, "akik éreznek, akik gondolkodnak, akik valódi nyájasok és szép orcájokból a szép lélek mosolyog ki",.., Férjeikben a pozsonyi országgyűlésen a "Diétái Magyar Múzsával" már szólott, mert "az érdeemes olvasók mind a két nemének" akart

szólani ez a szokatlan jelenség, ez a nőies" kellemetes bizzarria, mely a poétákat férfitársaiktól megkülönbözteti". És mindez a rokokós báj és fény ott ragyogott a kisasszondi "csonka gyertyánok" és "cserék" és a vaskos somogyi asszonyságok között. Ott a puritán Debrecen sivó pusztaságain, amerre csak járt ez a magányos magyar Hafiz, Aki abban az érzékenységben reménykedett, mely nemcsak "a magános filemile" dalát érti és érzi meg, de majdan az ő és minden igaz költészet lényegét és jövőendő sorsát is eligazítja,..

- És elég érzékeny volt-e ez a 185 év a kisasszondi "magánosság", a Csokonai fogalmazásu derűs és erőt adó magány, az "új dolgokat - s a semmiből világokat" teremtett Csokonai költészet megértéséhez?- ... Vagy "magát magával biztatja" még tovább is ez a csurgói Apolló, aki egy országrész köznevelésének gondját vette a nyakába alig 27 évesen. Nyakába vette, mert ő legalább volt annyira az ész, mint a szív poétája,.. Sohasem kápráztatta el a képzelete annyira, hogy ne látta volna 'a természeti és a költői szépség mögött a vaskos valóságot és a honi irodalom célját. Az udvarlásban és a tanításban, a csurgói és minden más iskolákban is a lényegét jól látta. Hafizünk e magyar rengetegben már e dalaival nemcsak "kelet édes énekese", de irodalmat teremtő gyakorlati magyar elme volt. Művet, könyvet: és hozzájuk olvasót teremtő. "A szép Jeanettek" fülén át és diákjain és a parlagi urak és asszonyságok udvarlásán túl, a gazdag mecénásokat is számon tartó, akiknek adakozó névsorán és aranyain keresztül a nyomtatott betűt rítzte. Akinek természete és szelleme "hasonló volt a tavaszhoz, mely mikor borongós is, játszik és terem." ...

Igy játszott, ilyen véresen komoly derűvel és célkitűzéssel ez a messzire tekintő vidám számkivetett.

Egy tény, Csokonai Vitéz Mihály műveinek lexikális felsorolása után, ha a Csokonai életművel foglalkozó irodalomtörténet idézését valaki átfutja, - és elég hamar megteheti -, szinte sugallja ez a lista, hogy lelkiismeretvizsgálatot tartson irodalomtörténetünk, Viiégos, hogy Kazinczy, Kölcsey óta, ha megkövette is az iszonyú félrehallást és félreértést, de a magyar 20-ik század, melynek irt, és amelybe költői hitét és reményét vetette, még nagyon sokkal tartozik az ő életművének.

Pedig ennek értő és érzékeny kutatása és bemérése mégis csak, ahogy egyik dolgozatomban írtam "A Magyar Poézis Menetele" megismerését jelentené... Érdekesen tükrözi ezt a Csokonaival szembeni jóindulatú tartózkodást és hitetlenkedő, majd csak eztán bizonyítandó bizalmat a prousti stílusú, európai látókörű Gyergyai Albert néhány sora is az "Anyám meg a falum" /1972/ című, nekem, a somogyinak feledhetetlen könyvében. Szóval, én az "Egy kertre emlékezve" /1971/ című esszé-kötetemben szereplő "Csokonai Somogyban" című fejezetemben Csokonai, Sárközy, Pálóczi Horváth körét a keszthelyi megelőző "Bajomi Helikon"-nak kereszteltem el. És ő, Gyergyai Albert így válaszol erre; "Takáts Gyula... lelkes költői túlzással egész "Helikont" vél látni a falunkbeli költők és literátorok társaságában: el is hinném, örömet, de a feledékeny falu épp úgy nem emlékszik erre, mint a tényekre támaszkodó rideg irodalomtörténet, bár egyszer talán kiderül, hogy a költőnek van igaza"... Mondhatnám bátran, épp így áll irodalomtörténetünk is Csokonai szellemével... Nem hiszi el, bár ő, Csokonai Vitéz Mihály a művét az asztalára tette, és magam is az adatokat a le'gpozitívistább alapaossággal felsoroltam, - még a. Sárközy bajomi bibliotékájának kivonatos katalógusát is, Mózsza Ernő közlését idézve, hogy Descartestól - Herder - Barclay-ig stb. ott élt közöttük, Bajomban, Európa szellem... És Csokonai több mint negyven somogyi verse nem ezt bizonyítja-e?.. És mégis, talán "csak később derül ki" az igazság, hogy az volt-e, t.i. Helikon, Nagyabajomban?!,.. Az adatokon túl, úgy hiszem, elégséges érzékenységgel igyekeztem fölmérni ennek jelentőségét is a maga korában... Ezek után sokszor úgy érzem, mintha egy kicsit így állnánk a lírájával is... Csak Debrecenben áll - Gulyás Pál ébresztésével - a teljes szobor? - A Dunánál, rejtett lombok között, csak mellszobra néz kíváncsi, nagy kérdő szemével és derűs, nagy orrával reánk és rajtunk túl kérdően a 21-ik század felé... Nézi nagy öntudattal és keleti *ráérem*-mel a sírja fölött elúszott időt. Nézi az irodalom-elméletek I hegyeit, s felettük a lírai ideálok felhőit, a zörgő betűket, mint pörögnek végig az időn és költészetünk erein... És mindent tud, a Kazinczy-Kölcsey-Szemere triászon túl, hogy az Ady-Babits-Kosztolányi hármashól is ki hogyan ítélte és esküdött reá,.. Ki volt közülük az élet királya, mert ő is az volt. Szegényen, az asztalvégén is a leggazdagabb.

Betegem is maga az élet, mert minden sora ettől ragyogott. Nemcsak a Kollégiumban, de Kazinczy fölött és után és Babits előtt is és után is ő a tudós költő. De olyan, akinek .megnyíltak nemcsak a nyelvek és szavak és betűk, de az élet örömeinek titkos zárai is. Mint a Kalevalában Veinemöjnennek!.., És épp ezért irigylésre méltó mindaz, ami az ő soraiból fénylik és ezért titok is ez a kettős, - valóság és valóságon túli-, ragyogás... És nemcsak korának, de Babits után is irodalmunknak ő a formaművésze. És az ő lírai játéknak, zenei komponálásának, ritmus művészetének és verselméletének egyenes folytatója József Attila és Dzsida művészete és a "Vers születése" is és versei Írásával Weöres művészete is...

Az ő D/ebreceni/ Magyar Psychéje" hangulatával, európai és társadalmi és izlés átérzéseivel, áthallásaival és izeivel a most megjelent Weöres-Sándori "Psychéig" munkál... És Vitéz Mihály Janus Pannonius után, nemcsak udvarló, de a nagyszerű költőtudós is. A legnagyobb "poéta ductus", A kollégiumból kicsapva, irodalmunkban is egyszerre lett - gyalog oktatta is - mind mai napig a verstan professzora is... - És az ő népiesége? - Köztudott, hogy ebben Arany és Petőfi atyamestere, professzora?! - Igen, szókinccsel, elméleti írásaival és versformáiban is egyaránt az... De hogyan? ... Ugy, hogy egyszerre a magyar költői realizmus megteremtője is. Mégpedig a 18-19 éves fejjel írt műveivel. Micsoda hihetetlen erő, éles szem és szellem a való megragadásra. És micsoda nyelvi erő, Kazinczy rettenetére, az ő mesteri verses "mázolása"! Olvassuk csak újra el Az ősz, A tél, Az estve, A nyár, Cigány és a Dél sorait:

A barmok terepély cserfák alá mennek,
Hives árnyékjokban kérődzve pihennek.
A madárkák csüngnek a hives lombokról;
Leszáradt a nóta eltikkadt torkokról.
Az utazó, ki már csak alig lehellett,
Oltja szomját a hűs forrás vize mellett.
A lankadt arató ledül izzadt fővel,
Hogy majd dolgát kezdje megújult erővel.
Csupán csak a munkás apró méhek dongnak,
Széjjel az illatos réteken zsibongnak.
Csupán csak az apró bokrocskák tövében
Zeng a zörgő prücsök a nap melegében.

A. rezzent gyíkocska a gaz között csereg,
Megáll, liheg, száraz torokkal sziszereg.
Sok száz szücske ugrál pattanó lábain
A hévtől elaszott füveknek szárain.

És ime, akinek füle van hallja, hogy több mint fél évszázaddal Arany János előtt itt serceg és zeng előttünk a "Toldi" "Ég a nap melegtől a kopár szik sarja, Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;"-ősi tizenketteseinek hangja és nyara, vagy a másikkban "A puszta télen" Petőfi világa,.. De hogy ezt még meg is tetézzem, későbbi költeményeiben úgy emeli még ennél is magasabbra ezt a népi, nemzeti hangú költészetet és irányt, hogy Balassi reneszánsz ragyogású színeit és képeit és a magyar virágénekek gyönyörű hangját és minden lírai színt is áttemeli verseibe, Így született meg az utánozhatatlan izü és szépségű Csokonai rokokó, amely mindenütt a valóság szárait, ágaira kacskaringózik bükköny-illatú virágaival. Sehol sem mű és mesterkéltségű, nyakatekert és tudákos. Sehol sem elméleti, de őt érzéket izgató, természetes szépségű... Irodalmunkban mintha ez a stílus támadna föl újra napjainkban az Erdélyi-Illyési egyszerűbb színek és egyhangúbb ritmusok után. Így érzem újra Vitéz Mihály jelenlétét napjaink lírájában. Nem a neobarokkos cifra cikornyákban, de épp a fiatalok mértéktartó, kemény vers-veretei között csillogó népi képekben, lírai formákban és vegetációban. Biztos vagyok abban, ha egyre virágzó liránk ifjú költői a fejük alá teszik az ő műveit, akkor még fényesebbre, keletibbre és egyben európai magyarabbra ifjul meg liránk. És jóslata így teljesül be, hiszen nem annyira korának, de nekünk küldte üzenetét. A 20-ik század poétáinak,.. Ilyen üzenet és a mai földre szabott az ő lírájának szókimondása is. Napi igényű ez a nyersen, de színesen csattanó, képekben gazdag izlésrémítés! Mai föllel és szemmel olvasva derürobbantó összekacsintás ez a mai olvasóval,.. Aztán ott van a többi közt a "Miiitat omnis amans et habét sua castra Cupido" Írásának kisasszonyokat és öregurakat izgató és kipiritó szexes is. Incselkedő ihletője ő bizony ebben is korunk erotikus verseinek és Weöres "Psyche" részleteinek, amelyet akkor a tisztos debreceni civis és a nemes izlésű Kazinczy, most pedig a kálvini rigorozitás igaztalanságával Pülep Lajos botjának hegye piszkált odébb,.. Lám csak itt van most

is közöttünk, mint az élet vidám diákja, itt cikázik szurkáló darazsa és épp a magyar poézis utjának, élén haladók fülébe döngicsél... Mert ihlető! Lehet és kell is alapozni az ő költészetének az útját, a "magyar poézis menetelét"... És hexameterai? ... Vájjon az Aranyt és Petőfit segítő és biztató Vörösmarty Zalán futásának zengése nem innen szól-e?

Melpomené; hadakat látok, s közepén a hadaknak
Rénus füstölgő partján már látom Árpád
Kardra szokott fiait, csorog a vér görbe vasáról,
S tőle az ellenség fut s omlik előtte rakásra,
Tronbita kell! e Márs fiait harsogva rikoltó

(1)

Trombita! melynek erős hangjától rengjen az erdő... '

Hatalmas park és ízléssel épített kert az övé. Olyan Helikon, amely az elmaradott és minden viharok kitett keleti homokpuszták, alföldi szikések, mocsaras baromállások és zsványos erdők árnyai alatt SZÍVÓS erővel kipusztított irtványokon okos szellemi válogatással telepített és növesztett. Az "Egy kies kert leírása"-ból az ő rajzával "zöld vetésekkel", "barna ligetekkel" és "kék istenekkel"... És ez a három idézet a "Zse ngésekől" való. Egy 12-14 éves gyermekköltő verseiből. Külön értekezést kellene írni ezekről a Csokonai-zsenge versekről, mert ennek a korszaknak értő elemzése, tudós és lélekelemző vizsgálata színes lehetőséget ad egyik legnagyobb költőnk inaskorának áttekintésére. Egy versszerető műhely, a debreceni kollégium műhely-titkainak kimutatására és hatósugarának fölvezetésére poézisünk területén. /A költői értelem és szellem és stílusfejlődés viszonyának kimutatására lenne igen alkalmas. Ez pedig a magyar líra- és művelődéstörténetben igen érdekes és időszerű is. Épp a Csokonai típusú költészet világának és az ettől függő és meghatározott utóéletének annyira érdekes és izgalmas kérdéseit tárhatná föl. Természetesen igen szükséges lenne épp a munkához az összes művek kritikai kiadása.

Annál inkább érdemes lenne az ilyen irodalomtörténeti munka, mert ezekhez a témákhoz a költő újra és újra visszatért. Ismét elővette őket, variálta a poéta doctusok doctu-

És búcsúztatókból, a "porból" és a "Halotti versekből" is hátra van még "az isteni láng", a költői filozófia kiemelése. Aztán húsz latinnyelvű verse is megérdemelné a 200-ik évre az új fordításokat, legjobb költőinktől, akár pályázat útján, < az új ruhát, mint ahogy Janus Pannonius is megkapta azt,...

Egy tény, minél többször olvasom, annál inkább érzem egyéniségének és költészetének európaian magyar, egyedi voltát. Egyre inkább azt, hogy bár lírájában ott van a deákos iz, a latin-görög horizont csillagainak hatalmas íve, Csokonai mégsem a mediterrán, a "római" típusu magyar költő. Berzsenyivel szemben költészetünknek, épp így, a másik pillére ő... A legtisztább és legkellemesebb visszhang Berzsenyi sziklájával szemben... Nem véletlen tehát utazásának keleti terve. Nem hiába kutatatta az eurázsiai rokon és a perzsa, arab, kínai költészet titkait. Lírája török ragyogású, mint a keleti szőnyegek tarka virágindás és oszlopos mezői. Bakhusa és Vénusza anakreoni dalaiban is - olaszos kerülővel - a rózsák és méhek, jácintok és ekhók, szamócák ligetén át észrevétlen repülnek át... hafizi értelemben - egy mesés perzsa világba. Így lesz ő literaturánkban a földrajzi határmegyén átlépve "kelet édes énekessé". Keserédes, ki "betölt örömmel - S mámort okoz gyakorta".

"A Hafiz sirhalma" című verse mintha az ő költői világának, életszeretetének és az ilyen ihletű vers stílusának is mintha csak összefoglalása lenne. Mintha nem Hafizról, de magáról ima, nekünk és a majdani 21-ik századi költőknek. Ha nem tudnánk mi, megfogalmazta ő, hogy tudjuk helyét és érezzük örömhözó szárnyét és erejét "fülepte sirja mellől". Mert az ő lírája úgy "setét és aranyszín", mint a piros sirasi bor. A szív "kinyilik ettől"... Hafiz és a magyar Hafiz sirhalma fölött "a szép tavasz" - "kék kárpitot lobogtat" ma is, de "kiterjed"-e az ő "drága hire", "szivünkre és hazánkra" is úgy, ahogy e ritka jelenség megérdemelné. Sajat költői telitalálatával megfogalmazva: ez a "Kellemes poéta". És ebben a stílusban azóta sem volt sem utódja, sem párja neki, se Debrecenben, se Hungáriában.

J e g y z e t

1, A mostani háborúba vitézkedő magyarokhoz.

Vargha Balázs

CSURGÓI VIZSGA

/Részlet egy készülő Csokonai életrajzból/

1798 Szilveszter napján kutyarossz kedve lehetett. Csokolymben, Kis Bálint pap barátja házánál írta az azévi újévi köszöntőjét ellenségeinek. Kifakadás című verse ez, amelyben csak általánosságban példálózik, ahogy a falusiak szoktak:

Akárki mit beszéljen,..

Akárki mit fölőlem mond,

Mind szél után bocsátom...

s nem mondja meg, ki az a bizonyos, az az illető, - aki erre a kifakadásra ingerelte.

A füredi parton írt verséről már megírtam, hogy régi debreceni sérelmek visszhangoznak benne, hiszen hűtlenné vált barátokat, személyes ellenségeket addig még nem szerezhettek a Dunántúlon, legfeljebb, közönyös, a mecénás szereptől vonakodó nagyurakat.

Somogyban azonban már támadtak ellenségei. A Kifakadásban megpróbál ugyan fölényes lenni, de az izgatott jámbus-sorokon átüt a veszélyeztetettség érzése. A rágalmak, amelyekkel illetik, a létét teszik bizonytalanná.

De másra mért is hallgatok?

Szándékomból ki zár ki?

Amint vagyok, maradhatok,

Olly ember, mint akárki;

Ennél külömb sok cimeres,

Akár setét, akár veres

Más a hibákon torkig ül,
Mégis darál felőlem;
Bár engem a jámbor becsül,
Csijést teszen belőlem.
Kurvanyja! hadd fecsegjen ő,
Holdtőltre tán észre jó.

Kiszolgáltatottságát, tehetetlenségét ez a két sor tükrözi legnyiltabban:

Behunyom hát fülem, szemem,
Érzem tulajdon érdemem.

Másik somogyi versének, a Nemes bátorításnak disztichonjaiban már képzelt vagy valódi üldözöttség jajszavát hallani. Összeesküdtek ellene, de hogy kik, azt nem sejteti.

Légy te bolond, mint ők, vagy birjál olly kutya-sziwel,
mindjárt társ-parolát fognak örökre veled.
Ok az okost, jámbort valahol tündökleni látják,
Üldözik és pöffedt kedveket abba lelik,
Hogy nyomorult sorsok vinnyóit az égig emeljék
A. más érdeminek dült palotája felett.
Tarts vélek és kölcsön segedelmet nékik ajánljál,
Mindjárt megszűnnek lenni csatába veled.
Én pedig azt mondom, hitvány pletykákra ne hajtsál,
Légy ember s iszonyú sziveket óva kerüld.
Légy te az, aki valál: mind megpukkannak irigyid,
Mindhogy igaz, mindég győzni fog a te ügyed.

A harmadik, A Múzsához címzett, alkaioszi mértékű versben így erősíti magát:

Lát'd! integetnek tiszta barátaid;
Nevednek **oltárt** a maradék emel:
Mepukkad annál a kajánság
És a halál elalél előtte,

A másik két vers pontos dátumát nem tudjuk. Valószínűleg későbbiek, Csurgón Íródtak. A három vers akkor is egy bokorba tartozik, ha esetleg változtak közben az ellenségek.

Igy együtt olvasva tisztábban kimutatja a sértődés közös gyökerét: vannak akik hrbásan értékelik. Ő maga és igazi barátai tisztában vannak érdemeivel, de akiket itt vaszkosan szidalmaz, azok valami egészen másnak látják.

Anélkül, hogy ezeket a verseket szoros kapcsolatba hoznám csurgói tanítóskodásának tényeivel, felhozom itt megaláztatásának néhány esetét.

Az előzmények röviden: Nagyváthy János keszthelyi jószágkormányzó és Sárközy István főszolgabíró kezdeményezésére és Festetics György gróf támogatásával 1792-ben alapították a csurgói iskolát. Októberben iratkoztak be az első diákok, A ma is meglévő emeletes épületet csak 1799 tavaszán fejezték be, s a gimnázium működési engedélye is csak 1798-ban kelt.

A tanítás megkezdésétől kezdve az okozott gondot a fenntartóknak, hogy nem kaptak arravaló tanítót, Festetics gróf ragaszkodott ahhoz, hogy az új iskolába famozus, vagyis nevezetes professzort kell alkalmazni. Ennek a feltételnek - úgy látták - megfelelt Császári Loósi Pál, ő azonban egyelőre Jénában tanult, és ígért érkezését egyre halasztotta. Az átmeneti időre rektorokat fogadtak, szerencsétlenül kiválasztva kétes tudású korhelyeket, s időnként: a helybeli pap vállalt óraadást.

1799 elején, mikor már az új épület is elkészült, Kovács István volt az iskola egyetlen tanítója, s Császári Loósi csak őszre ígérkezett. Ekkor javasolta Sárközy István, hogy Csokonait kérjék meg ideiglenesen a tanításra.

Szentgyörgyi esperes azonban - mint Gaál László írja - "... úgy vélekedett hogy az nem tanítónak való mert a mint hallotta Debretzenben tanuló fijától Istvántól a Poéták

tanítását is levették róla, bizonyosan azért mert nem volt alkalmas tanítónak - és még Szokolainak is jó barátja pedig Szokolai korhely tanító". ^ *v

Ide is elért a debreceni iskolai törvényszék, a sedes sújtó keze. A. gyanakvás, igaz, indokoltnak látszott, mert korhely tanítókkal eleget bajlódtak addig, Gaál László szerint a gyűlésen, ahol ezt tárgyalták, Szentgyörgyi kisebbségben maradt. így kapta Csokonai a megbízást, de természetesen "fájdalommal vette" az esperes ellenkezését. Szentgyörgyiinek egy leveléből viszont kitűnik, hogy hosszasabban tartott a huzavona, s csak akkor szólították meg őt, mikor már végképp tanácstalanok voltak. "Mi lesz az oskoláinkból: Én tegnap Csokonait megpróbáltam, de semmi képpen rá nem beszélhettem, holott elébb maga nagyon kérte."(^)

Alkalmat adtak hát neki az önérzetes viselkedésre. Előbb nagyon kérte az állást, akkor elutasították. Aztán nagyon kérték, de ő mondott nemet. Végűi mégis vállalta az ideiglenes tanítóságot, de azt is csak ideiglenesen, 1799 májustól októberig. Gaál László írja: "A meghívást Csokonai elfogadta ad interim - tsak azért is hogy megmutassa hogy ő akar és tud tanítani."(

Ha már vállalta a megalázó, kényszeredett, szorultságból rajtamaradt megbízást, önérzete azt kívánta, hogy feladattát megnövelje, felékesítse, nemzeti ügyé, a somogyi művelődés hajnalává bővílje át. Micsoda oktalan fennhéjzás' És szintiszta valóság. Neki lett igaza, illetve már akkor is neki volt igaza, csak hogy ezt őrajta kívül még senki sem látta, nem hitte.

Az első 35 beiratkozott tanuló szülei közül 31 földműves volt, 2 pásztor, egy iparos és egy cigány. Erről az iskoláról, ezeknek a diákoknak írta beköszöntő versét 1799 májusában, vagy talán már előbb, rögtön, mikor az állás szóba került; ez jellemzőbb volna rá. Szent versünk: Jövendölés az első oskoláról a Somogyban,

Jövendölt ő már sokat és fog jövendölni, ezután. A magyar kardról is, a magyar észről is. De ez a jövendölése talán nem szab olyan távoli határidőt, huszadik, huszonegyedik századot. Ha ő itt megmutathatja, hogy mi az az emberséges és sikeres oktatás. Ha itt marasztalják...

Hamarosan új Helikon lehet ebből a nehezen született iskolából. S ha tanítványai majd kirajzanak innen, egész Somogyot átformálhatják. Elragadta a képzelete. Ahogy helybeállt, levelet irt Sárközynek: hogyan fogja ő másképpen tanítani a diákokat:

"... azon törekedem, hogy ahhoz szoktassam Nevendékjeimet, mi a régi mechanika, mi a mai gondolkozó s gondolkoztató Tanítás; mi az oskolai' s a' boldog elfelejtésnek szentelt Pedántság; mi a' valóságos embert formáló Tudás, mi az Orbilius, és mi az emberszerető oktatás, a'ki az ő) akár élő, akár holt) Tanítójitól vett kincset' s az a' miatt való adósságot, uzsorájával együtt kívánja a fiatal emberiségnek lefizetni."

Mi az "a boldog elfelejtésnek szánt pedántság?" A magoltatás. És az Orbilius? a pálcázó tanár. Ennél több magyarázat nem is kell ehhez a comeniusi, rousseaui s ma is szórói-szóra érvényes pedagógiai programnyilatkozathoz.

Gaál László, aki itt volt tanítványa, s az maradt haláláig, így tanúskodik a megvalósításról - anélkül hogy ezt a levelet ismerte volna,

"Csokonaihoz hasonló tanítót nem esmértem... Nem volt az ő tanítósa alatt sem törvényre, sem börtönre, sem virgácsra, de még tsak harangra vagy tsak kemény szóra is szükség. - Mert ő jó kedvel tanította tanítványait, jó és hasonlíthatlan modorban, és a tanítványok örömmel hallgatták s tanultak! - Sem botrány sem büntetés az ő tanítósa alatt Csurgón **nem történt.**" (5)

Debreceni préceptorsága alapján biztosan számíthatott arra, hogy a diákok szívét egy csapásra megnyeri. De onnan tudta azt is, hogy az ő nem pálcázó, nem magoltató oktatását a tanári tekintély rombolásának is mondhatják. Annál is inkább, mert idáig vert a hire az ottani szereplésnek. Arra is gondolnia kellett, hogy elődjét, Benedek Istvánt azért csapták el mert komázott, mulatozott a diákokkal..

Mindenképpen ajánlatos lett volna föladni elveit, s elkezdni szigorúan, mereven a leckézést. De erre nem volt képes. Azért is irta meg a levelet Sárközynek, hogy előre magyarázza, megindokolja, ami esetleg szemet szúrhat a tanításában.

Vállalta a kockázatot, bízott abban, hogy diákjai a vizsgán nagyszerűen szerepelnek majd, az ő tudásuk és lelkesedésük lesz a legszebb érv a gridolkozó és gondolkoztató pedagógia mellett. S ha a vizsgára eljön Festetics az urakkal, akkor megnyerte a csatát. Közel a vizsga, alig két hónap van hátra addig, de érdemes csodát művelni. Sőt szindarabot is betanít a diákoknak. Igaz, hogy írásai Komáromban maradtak, de majd rögtönöz egy vidám játékot, hadd tátsa száját a publikum. Hol van olyan tanár, még nagyobb városban is, aki darabot tud írni? Most majd meglátják az urak is, hogy ő valaki.

De miért csinálja mindezt? Ha minden úgy sikerül is, ahogy elképzei, akkor sem teszik meg professzornak. Megjön Jénából Császári Lósy Pál, elfoglalja a katedrát, őt meg szélnek eresztik. Ez a legnagyobb bökkenő. De hátha kiüthetné a nyeregből a várt professzort? Ismerte ő azt az elbizakodott alakot Debrecenből. Nagyra volt vele, hogy ő a Wartensleben grófék nevelője, képes volt a Kollégium igazgatóságától kérvényezni, hogy vele különlegesen bánjanak,

1940 körül, mikor én voltam debreceni diák, virágjában volt még egy furcsa hagyomány: a bagolybáró kinevezése. Ősszel a nagyobb diákok végignézték az elsőéveseket, a bagoly diákokat, s amelyik rátarti, előkelősködő fickónak látszott, azt rábeszélték, hogy kérvényezze a bagolybáróságot. Ha megkapja - mondták neki - már első éves korában kiváltságai lesznek, ingyen kap mozijegyet, tiz legénnyel előbb választhat legáció helyet, s remélheti, hogy majd ötödéves korában szeniort csinálnak belőle. Ha sikerült megíratni az elbolondított fiúval a kérvényt, akkor a karácsonyi legációs választáson, az elekción a krónikás, a diákság viselt dolgainak megverselője átadta az ékes bagolybárói oklevelet, cukorspárgán lógó cipőkrémesdobozpecséttel. Én is voltam krónikás, én is avattam bagolybárót, talán ezért ismerem rá Császári Lósy Pálban erre a halhatatlan diák-típusra.

Csokonai szindarabot írt a vizsgára Cultura címmel, s ebben zseniálisan - bár nem egészen korrekten - megjövendölte, milyen lesz az a professzor, akit epedve várnak Jénából.

Mi volt az anyag, amiből ezt a figurát, Szászlakit gyúrta? Kollégiumi emlékei, németországi tanulás a külföldiészkedő, idegenmajmoló gavallér vígjátéki hagyománya. A német darabokban persze franciáskodó ez a figura. De ha volt ilyen hagyomány, akkor mi jogon keresek én itt személyes célzatot? Mert Szászlaki nem gavallér, mint például báró Mélyvölgyi a jártas költés vőlegény, hanem filosz, aki arról töpreng, hogy megtelepedjen-e Somogyban,

Szászlaki így társalog inasával, Konráddal arról, hogy neki való menyasszony volna-e a magyar Petronella?

S Z Á S Z L A K I

Mit gondolsz Konrád? hogy volna ő énhozzám érdemes? Én külső országokat öszvejártam, mindenütt olyan becsületben voltam, amiilyenhez egy magyarnak sem volt szerencséje, nagy tudósokkal, doktorokkal, profeszorokkal, sőt hófrátokkal barátkoztam.

K O N R Á D

Sist var, asz ikhasz.

S Z Á S Z L A K I

És én mégis itt Somogyba, itt az akadémiátlan Magyarországnak legakadémiátlanabb részeibe telepedjem meg? Ki érteni meg itten az én diplomáimat?

A darab azzal végződik, hogy Szászlaki halálra sérti Petronella apját, Tisztes birtokos urat, s felberzesztett hessenkasseli paraplijával elkocsizik - Csokonai vágyálma Császári itteni szereplésének várható csúnya végéről.

S amit jövendőlt a darabban, az megdöbbenően beteljesedett hamarosan. Ujabb és újabb anyagi kívánságokkal állt elő, 650 forintot kért Németországból hozott virágmagvaiért, hogy botanikus kertet csináljon, feltételül szabta, hogy nagy lakást adjanak, amelyben a Madame /felesége/ méltóképpen berendezkedhessek, vitákba keveredett tanártársával, s 1803-ban sértődötten otthagya Csurgót. De akkor Csokonai már nem volt ott, hogy ezt mondhassa: lám, megmondtam.

De ahogy a darab bemutatja Császári-Szászlakit, az nemcsak jóslat, hanem paródia is. 1799. áprilisában, tehát még Csokonai ideérkezése előtt levélben jelentette Császári, hogy a doktori szogrlatot rendkívül sikerrel tette le, Heinrich professzor gratulált, nem az új doktornak, hanem Csurgónak, Hennings professzor délutáni kávéra hívta, Schutz professzor pedig felkérte, hogy levelezője legyen a jénai Literaturzeitungnak.

Bizonyos, hogy Csokonai látta ezt a levelet, mert Szászlakija így dicsekedik: "Csak a paruplimat mutatom és hozzá teszem, hogy azt a Hofrad Svalvistain úrnak, aki a Hessen-Casseli Langraf legkedvesebb ministerének, báró Kaindorfnak a barátja, mondom, annak az úrnak barátja, professzor Tunhaufnak a legkedvesebb tanítványa, Bluttarm ajándékozta, azonnal akárhol is nagyobb szerencsét kaphatok a palléroztatlan Magyarországon,"

Arra készült hát, hogy a beavatottak ráismernek a modellre, s a kacagás összetöri a nagy professzor hirnevét.

Pukánszky Kádár Jolán a darabnak egy másik szereplőjéről már kimutatta, hogy élő minta után készült/ő) Tisztet, Petronella apját, a tudós gazdát Nagyváthy Jánossal azonosította, aki mint a Festetics birtokok jószágkormányzója 1797-ben nyugalomba vonult, s attól fogva Csurgón gazdálkodott. Nagyváthy nemcsak kitűnő gazdasági író volt, hanem felvilágosult gondolkodó is, aki 1790 körül klérus ellenes röpiratokat adott ki. Szerepeltetése a darabban szintén beletartozhatott Csokonai stratégiájába, mert mint Festetics bizalmi embere, nagy súllyal szólhatott bele az iskola dolgaiba is.

Minden készen volt tehát a győzelemhez - Csokonai képzeletében.

Csak éppen rendes ruhája nem volt a vizsgára. Könyörgő levelet kellett írnia: "folyamodni bátorkodom afelől, mi módon lehessen én elég tehetős az exameni solennitásra egy Ruhát /igyi nagy R-rel: V.B./ készíttetni, mert nincsen magamnál kincs ama napra., Merjem-é magamat biztatni annyi jutalommal, a Venerabile Publicumtól /a tiszteletes egyházközségtől/, hogy egy ruhányira kontót tehessek, vagy valakitől 30 forintot kölcsönözhessek?"⁽⁷⁾

Pénzt nem kapott. A vizsgát madárijesztő öltözetben kellett elkezdenie, Gaál László, a szemtanú írja: "... javában examinálta tanítványait, akkor érkezett meg Sárközy István, aki Csokonainak elkészült szép ruháját is hozta; azért mihelyt ennek értésére esett, hogy az examenben a megholt Nagy Gergely prédikátornak egy bő- és hosszú, avult kaputjában öltözködve volna, az Examenből ki hivatva, addig erőltette, míg a szép ruhába őtet fel nem öltöztette, - a ruha ebből állott egy szép sinóros kék mente muszka fehérprémmel, egy laibli és szép sinóros" magyaros nadrág... ezüst sarkantyús szép tsizma, tsinos kalap és még hozzá egy alkalmas kerek szürke köpönyeg,'< ⁸)

Az az átkozott önérzete: Sárközy kezében a szép ruha, őrajta az avult klepetus, de még vonakodik, kéreti magát. Ha egyszer hagyták, hogy így kezdje meg,, nézzék végig az urak így a vizsgáztatását.

Szegénység, rongyoskodás - jobban megalázta mindezeknél Festetics gróf udvarisan fogalmazott levele a vizsgáról: "Amint kivehettem, a vizsga lefolyása és az ifjúságnak tudományos előrehaladása köztetszésben részesült. Csokonai uram ugyan, inkább mulattató tárgyak előadásával kedveskedett... de annál jobban feltűntek Kovács István, másodtanító /subrector/ érdemei, tanítványainak alapos, biztos feleleteiből. Csokonai urat eléggé kimenti a rövid készületi idő, de meggyőződött arról, hogy ez a gimnázium már rég fölvirágzott volna mások felett ha rendes tanárról, avagy csak időközileg is gondoskodva lett volna."⁽⁹⁾

Tehát már a vizsgán megbukott. Festetics azzal ült be: lássuk ezt a fiatalembert, aki a Georgikon tanárának ajánlkozott. S jobbnak találta a segédtanító diákjait, akik fújták a leckét s nem rimek rögtönzésével mulattatták a publikumot. A vizsga, amellyel ő jövőjét szerette volna megalapozni, megerősítette a grófnak azt a meggyőződését, hogy elég volt a kicsapott kóbor diákból.

Hátra volt még a színelőadás. Azzal aztán feltette a koronát a szerencsétlen napra. Sikerült kirobbantania a botrányt, de nem azzal, amit ő elképzelt.

A függöny elé kijött először egy diák és elmondta pro-
lógusként a szerző mentségét, a játék előkészítésének
megindító történetét.

"Ez a' hely, ezek az Actorok, mind akadályára voltak
annak, hogy a' Theátrum regulái tsorbúlást ne szen-
vedjenek: hát ha még azt is hozzá tesszük, hogy a leg-
hiressebb Theátrumba is, hétszámra készülnek; itt pedig
egy hét alatt ki is dolgozták, le-is irták, meg is tanul-
ták, játszani is-próbálták a' Theátrális darabot egy hét
alatt, még pedig az Exameni szoros napokba; - hogy
másutt a Poéta minden játékhoz való dolognak viselésé-
ben úgy tehet, a' mint akar, tsak képzél és parantsol:
itt pedig a Pirhangok is tsak tegnap készültek el; - hogy
a Poéta /mert ez tesz ám a legtöbbet/ az ő két hetes
nyavalyái között, felét kedvetlenség,, felét pedig nyögés
között többnyire az Ágyból diktálta,"(10)

A botrány akkor tört ki, mikor a darabban **Pofok** udvari
gazda elénekelte a Rákóczi nótát. Először a béressel,
Kanakuzsal akarta elénekeltetni.

POPÓK

De hát a Rákóczi nótáját tudod-e?

KANAKUZ

Á, á.

POPÓK

Ej te, be kár azt nem tudni, mikor azt hallom, mindjárt
pizseg bennem a magyar vir.

Végül ő maga gyújt rá: Hej, Rákóczi, Bercsényi, Tököli.,,
Pestetics a Rákóczi nótáért ezekkel a szavakkal feddet-
te meg a szerzőt: "Kérem az ilyesekért oskolánkat fun-
damentumostul is elhányhatják, vigyázzunk!"

Abban a levélben, amely a másodtanító vizsgáját méltat-
ta, a szinielőadásról is ír a gróf. Kemér[^]enrendreutasítja
Csépan Istvánt, az iskola felügyelőjét: "... nagyon kétlem,
hogy az a színdarab a gimnáziumi inspektor bírálatán
átesett volna, a mint pedig a jövőre bizalmasan /sub rosa/
ajánlok; mert annak a perasztfiunak Rákóczy és Bercsé-
nyiről elénekelte dala, jól lehet, tréfálkozva és némi guny-

nyal lett előhozva, sem a halgatósághoz, sem a helyhez, sem a mostani időhöz nem illett, sőt egyáltalán menthetetlen hiba volt. Részemről ugyan határozottan kijelentem, hogy ha még ezentúl is meghivatnám, soha addig meg nem jelenek, míg kellő biztosítékot nem nyerek arról, hogy a közvizsgán, vagy efféle látványoságon /litterariis ludis/ semmi olyas elő nem hozatik, ami gyanúra vagy kétértelmű magyarázatokra szolgálna alkalmul. Sokkal helyesebb volna és arra is kell törekedni, hogy ilyes ünnepeleken, uralkodó Felséges Urunkat, vagy Felséges Nádot dicsénekekkel magasztaljuk szívünk teljességéből.'(12)

Folytatta a tanítást őszig, majd külön kérésre koratavaszig, Szászlaki-Csásizári Loósi megérkezéséig.

Festetics grófnak így summázta levélben csurgói szereplését: "... ha nem gyarapítottam is, legalább jobban elszéledni nem hagytam azt a felette szűk séges oskolát, s a velem azelőtt való esztendőbe méltatlanul bánt publicumnak jóval fizettem; ezzel a magános örömmel indultam haza és még - két forinttal,!"¹³)

J e g y z e t

1. Mkor járt Csokonai a füredi parton? - Magyar Nemzet, 1973. nov. 17.
2. Csokonai emlékek. Összeáll, és jegyz, ell. Vargha Balázs. Bp. 1960, Akad. K. 430. p.
3. U.o. 621. p.
4. U.o. 430. p.
5. U.o. 432-433. p.
6. Pukánszky Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Bp. 1956, Akad. K. 84 p.
/irodalomtörténeti füzetek 5./
7. Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. Sajtó alá rend. (Vargha Balázs). Bp. (1973.) Szépirod. K. 2. köt, 843 p.

8. Ld. 2. sz, jegyzet. 436. p.
9. U.o. 622. p.
10. Vargha Balázs: Jókay József illusztrált másolata Csokonai két Szindarabjáról, = Irodalomtörténeti Közlemények. LIX. évf. 1955. 4. sz. 428-535. p.
11. DOMBY Márton: Csokonai élete és kortársak emlékezése Csokonairól. (Sajtó alá rend. és jegyz. Vargha Balázs). Bp. 1955, Magvető. 91. p. /Magyar könyvtár./
- 12, Csire István: Vázlat Csurgó múltjából. Csurgó, 1907, Vágó ny. 232-233. p.

P ó k o s F e r e n c

C S O K O N A I E M L É K E K C S U R G Ó N ,
C S O K O N A I E M L É K E C S U R G Ó N ,

Ez az esztendő különösen gazdag irodalomtörténeti évfordulóknak, Petőfi, Madách, Csokonai előtt áll meg népünk. Előadások, kiállítások szemléltetik nagy költőink emlékeit, hozzák közelebb hozzánk életüket és alkotásaikat. Ha az ünnepségek súlypontja Debrecenre esik is, Csokonainál mi is sorra kerültünk.

Legfontosabb Csokonai emlékünkné maga a régi gimnázium épülete. Akkor is beszélő ház lenne, ha Csokonai sohasem tanított volna benne. Már az a tény, hogy a XVIII. század végén első "oskola" lehetett Somogyban, történelmünk szomorú századairól beszél. Ahogyan létrejött, az új történelmi szintézisbe kívánczik, Csokonai itteni működésével és hatalmas versével helyet biztosított neki minden irodalomtörténeti antológiában és neveléstörténeti dokumentum-gyűjteményben. Már bizonyára Debrecenben hallott a csurgói iskoláról. Komáromban már el tudta képzelni, hogy Festetics valamelyik intézetében kaphat professzori állást. Somogyban érdeklődéssel hallhatta az új gimnázium tanárkeresési gondjait. Nagybajomban Pálóczy Horváth Ádámtól és Sárközy Istvántól részletesen megismerhette a megye történetét és művelődéstörténetét, az új iskola fojtogató gondjait.

Egy héttel azután, hogy megkezdte a tanítást, megírta tapasztalatait és terveit Sárközy István főbiróhoz, az iskolafenntartó belsősomogyi református egyházmegye gondnokához intézett levelében. /1799, június 2./ Ez a levél a másik értékes Csokonai emlékünkné. Többen és többször közölték már, de nem ártana, ha a kritikai kiadás gondozói újból megvizsgálnák. Ezt megkönnyíti, hogy megyei könyvtárunk jól sikerült másolatot készített róla a közelmúltban.

A levél megszólítása: "Tekintetes Ur, Főbiró Uram,
érdemem felett való Pártfogóm!"

Aki megyénk történetével, irodalmunk történetével, a somogyi és magyarországi nevelés történetével foglalkozik, nem kerülheti ki a nevét. Bár Sárközy Nagyabajomban szeretett volna a belsősomogyi reformátusoknak iskolát alapíttatni, minden erejével támogatta Festetics csurgói iskolaalapítási tervét. Ő mozgósította a belsősomogyi traktus gyülekezeteinek a közmunkáját az első somogyi iskola építésére. Ő segítette Csurgóra Csokonait. Nem véletlen, hogy Csokonai neki mond köszönetet és neki számol be csurgói működésének első hetéről: "Én a lelkéket még ma egy hete elkezdtem s azokat a tőlem - 's körülállásoktól - k Ítéltető móddal szakadatlanul is vittem, és hogy szén módon tsökkenni' s elkezdett munkám inába megszakadni nem fog, igérem is, igyekezem is." Mintha csak valami ünnepélyes eskü szövegét mondaná. Majd bonyolult, számunkra már nehezen érthető, külön történelmi tanulmányokat igénylő célzásokba csomagolja tervét. Themistoklész és Alkibiadész akar lenni Csurgón. Valamit megértünk ezekből a célzásokból, ha például Cornelius Nepos híres életrajzai magyar fordításába lapozunk bele, ahol Themisztoklészről ezt olvashatjuk: "Atyja kitagadta... E megszegyenítés új életre serkentette, mert belátván, hogy azt csak a legnagyobb erőfeszítéssel moshatja le, életét egészen a közügyeknek szentelte... a jelen viszonyokat a leghelyesebben mérlegelte s a jövődöket a legélesebb látással megsejtette, Így történt, hogy rövid idő múlva nagy hírre tett szert."

Mintha csak a debreceni Kollégiumnak és Somogyba került tanítványainak is szólna ez a célzás, mindazoknak, akik még mindig a kollégiumi ügy alapján értékelik, és nem sokat várnak tőle.

Reméli, hogy a jobb belátásúak át fogják látni az előtte álló sok akadályt. Ilyenként említi Írásainak és könyveinek Komáromban maradását, a csurgói iskola Sárközy által is ismert helyzetét, meg állásának átmeneti jellegét. Szemléletesen foglalja össze ezeket: "A gyermekeknek elszéledések /Rhetor és Syntaxista mindössze 6 van/, azoknak felejtések s elméjüknek gyepfogta mezeje; és utoljára, hogy többet ne említsek, az, hogy nékem teljes kifeszülésem nem lehet, a kis idő s a nagy bizonytalanság között, nagy alkotmányba nem kezdhetek..."^ /

Tisztában van vele, hogy Császári Lósi Pál októberre tervezett hazatérésével ideiglenes /interimális/ tanári megbízatása lejár.

Bizonytalan helyzetében is megtalálja a keskeny utat, az egyedül termékeny életfelfogást, Ezt így fogalmazza meg a régi századok patinás nyelvén: "De amit lehet, addig is csinálom, legalább negatíve, A. keresztényi regulát veszem fel ezen Helyheztetésemben maximául; és a szerént úgy dolgozom - mintha mindég ebbe és itt élnék,, s úgy élek, mintha minden pertzbe el ki kellene innen költözni. Vitae /Csurgóiensis/ summa brevis Spem nos vetat inchoare longam,"(2)

S a következő sorokban megadja korát messze túlhaladó nevelési elveinek az összefoglalását: "Hanem addig is özori törekedem;, hogy ahoz szoktassam Nevendétjeimet, mi a régi mechanica, mi a mai gondolkozó s gondolkoztató Tanítás: mi az Oskolai s boldog elfelejtésnek szentelt Pedántság, mi a' valóságos embert formáló Tudás, mi az Orbilius, és mi az emberszerető oktató, aki az ő /akár élő, akár holt/ Tanítójától vett Kintset 's az a miatt való adósságot, úsorájával együtt kivártja a fiatal emberiségnek lefizetni," Nem mintha ennek az álláspontnak az etmeivel, megközelítésével nem találkoznánk a különböző korabeli methodus docendikben, de ilyen következetesen, ilyen határozottan egyikben sem találjuk, S erre a csurgói gimnázium büszke lehet, még akkor is, ha Csokonai távozása után Orbilius pálcája vissza is tért intézetünkbe hosszú időre,,.

Élvezi a foglalatosságban léte gyönyörűségét, amit kisdíák korában nem élvezett, amikor Nieupoortor ^' a "verekedő praeceptor alatt is bot nélkül körömré" tanulhatta. Látja a jó és rövid tankönyv jelentős szerepét és tervét erre vonatkozólag is röviden közli Sárközyvel: a legjobb pricipiumú és rendű könyvekből kívánok nekik rövid Systemát s Oskolai kézi könyvet, a melly sinórjok legyen nekik az én bővebb magyarázatomra, készíteni," Ebből a célból kéri számára elhozatni Tiszteletes Budai uramtól Pabri professzor Geographiáját,v ^/ mely olyan Németországban, mint nem régen Büsching volt, Számo;n tartotta tehát még ismerősei, barátai könyvtárát is, hogy minél frissebb, minél korszerűbb ismereteket adhasson tanítványainak. Természetesen elsősorban Sárközy István és rokonai könyvtárátó

Ezeket már azelőtt is használta. Bizonyára használta Csurgón is, a nyári és őszi szünetben is. Lehet, hogy ő plántálta el a Sárközy család tagjaiban, hogy értékes könyvtárukat a belsősomogyi traktus és a csurgói gimnázium közös könyvtárának adják. Mindenesetre ezeknek a könyveknek és a késő éjszakába nyúló olvasásnak és kivonatolásnak köszönhető Csokonai, hogy a somogyi őserdő mélyén is a tudomány legújabb eredményei is eljutottak hozzá és új tudományos és költői terveket érleltek benne.

Nem csoda, hogy a néhány nap múlva Csurgóra látogató Sárközy István Csurgóról • Festeticshez intézett levele Csokonai dicséretével kezdődik: "Nagyméltóságú Gróff! Nékem különös Pártfogó Nagyságos Uram! Hivatalombul annyi időcskét szakasztván, hogy itt való Oskola mostani állapotját megtekintsem, nagy örömmel tapasztaltam, hogy interimaliter substittus /substitutus/ Csokonyai Ur a Tanulóknak telyes Contentumokra, és nem kevés épülettel járjon el kötelességében. A methodus docendi, modus agendi, melyet mind publice mind sétálási közben Tanítványaival elkövetni szokott igen magához édesítette őket s minden jó reménységet nyújt Császári Ur eljöveteleig maga felől." Ez a levél /Csurgó 17 junii 799/ nem könyvtárunkban, hanem az Országos Levéltárban található. De tán jó oly idő, amikor nálunk is meg lesz meg a hozzá hasonlók is - legalább a xerox-másolatuk!

Szerencsére Vargha Balázs Csokonai emlékek c. kötetében megtalálhatjuk Csokonai volt Csurgói tanítványának a visszaemlékezéseit. Ezek, ha nem is tudják nyújtani Csokonai itteni működésének teljes képét, sokat elárulnak abból a hatásból, ami Csokonai 9 tanítványát érte. Ha a régi gimnázium előtt megállunk, vagy vastag falai között járunk, ne feledjük el, hogy Csokonai annak szobáiban lakott, tanult, és tanított,- Még alig száradt meg a vakolás az első oskolán, de nem kellett attól tartani, hogy a diákok fejére roskad, mint egy Móra kiadásban hét évvel ezelőtt megjelent életrajzi regényben olvasható. Már akkor is élbirta annak a kilenc rhétornak és szintakszistának, , meg annak a húsz-harminc kisebb diáknak a súlyát, akiket Kovács István szubrektor tanított, s akiknek a pontos számát sajnos nem tudjuk. Néhány évvel Csokonai előtt még a magasabb osztályosok létszáma is - a megrendelt tankönyvek szerint - húsz körül volt.

A nagyfokú lemorzsolódást nem az iskola roskatag falai, hanem egyik tanára hibái, tanulói ingatag tudása és romlott magaviselete okozta. Többen katonának álltak, mások jobb iskolákat kerestek. Pedig "Debrecen és Patak távol estének" éppen úgy, mint az első somogyi iskola alapítása és felépítése előtt. Ezt a nagyfokú elszéledést szerette volna megállapítani Csokonai elsősorban. Első lépésnek szánta a latin nyelvtudás megszilárdítását, amint írja nálunk található levele végén: "Többire Deákban gyakorlom őket, a mellybe olly fogyatkozások van, mint a számvetésbe, s az Erkölcökbe..."

De nem a latin nyelv színvonalának az emelése, nem a matematika erősítése, vagy a modern földrajz eredményeinek a felhasználása, nem a botanika lelkes és szép tanítása, vagy a történelem gondos dokumentálása emelte a csurgói iskola tanítását magasan az átlag fölé; még csak a színdarabok előadása sem, bár a Cultura szereplőinek az énekébe belesápadt a hatalmas földesúr is. A magyar verstan tanítása emelte főiskolai rangra - átmenetileg - az első somogyi oskolát. Erdei kiránduláson, esti mogyorótörögetésen, latin szónoklattani és verstani órákon - a magyar verstan és irodalom kapott szokatlanul nagy hangsúlyt. Kitért a "klasszisi" keretekből és elérte az akadémiai színvonalat, még ha minden hallgatója nem is értette meg egészen. Bizonyos, hogy a poétika irodalomelméletté tágult és mélyült Csokonai tanításában. A csurgói oskola pedig rejtett főiskolává vált, amire többször is akadt példa a magyar nevelés történetében. Ha egyszer lesz rá lehetőség, hogy a magyar tagozatos osztályok nyíljanak, a csurgói gimnázium elsőik közt tarthatna igényt ilyenre - már csak Csokonai emlékére is!

Csokonait nem tudta idekötni a csurgói gimnázium és fenntartó testülete. Kié a hiba? Nehezebb rá felelni, mint a "Jövendőlés" kérdésére. De idő sem lenne rá. Talán egy iskolatörténet, vagy alapos Csokonai életrajz, talán új adatok felbukkanása többet tud mondani erről, mint amennyit az eddigi kutatók feltártak.

Csokonait tartósan semmi sem tudta volna itt tartani, még utódának emelt fizetése sem. Haza hívták a levelei, a terveit, a gyógyulás reménye. De nem távozott haraggal az édes emlékezetű vármegyéből.

Csurgóra is, tanítványaira is szeretettel gondolt vissza, még ha búcsúszavai szerint nem oktathatta is okét úgy, mint lelkiismerete parancsolta volna. 1800. december 18-án Festetics Györgyhöz írt levelében írja: "Ötven mér-földnyi utamnak nekiindultam, nem hozván egyebet Somogyból annál a meglepődésemnél, hogy, ha nem gyarapítottam is, legalább jobban elszéledni nem hagytam azt a felette szükséges iskolát,"(6) Több csurgói tanítványa utána ment Debrecenbe. Az egyik /Gaál László/ kisebb tévedései ellenére is sokat tett Csokonai emlékének ápolásában.

A csurgói iskolában is számon tartották emlékét. Előbb az iskola önképzőköreit, majd magát az iskolát nevezték el róla. Megfestették az arcképét. Csurgói nyomdában jelent meg 1897-ben, csurgói tanár tollából egy hosszabb tanulmány: "Csokonai Somogyban"/7) Az első világháború előtti években megindult a gyűjtés szobrának a felállítására. Az új gimnázium bejáratánál dombormű hirdeti emlékét, mely szembenéz az iskolaalapító Festeticcselel, A mai iskola parkjában Csokonai pad áll. Ennek felavatásán Écsy Ödön verse hangzott el. A két világháború között ő tett legtöbbet Csurgón a Csokonai kultusz érdekében, Debrecenben kiadták "Csokonai és Csurgó" c. könyvére. ^ Összeállította a Csokonai bibliográfiát. Megünnepelte Csurgó és a gimnázium Csokonai halálának százötvenedik évfordulóját. Az akkori diákok közül való az a Bertók László, akinek Így élt Csokonai című kötete a mostani jubileumra hagyta el a nyomdát. Az akkori csurgói diákok közül való az a Dr. Kovács Kálmán, aki az Alföld szép Csokonai emlékszámának szerkesztője. Csokonai emlékének áldoznak a két évenként megrendezett csurgói diák-színházi napokon, 1967-ben Csurgó főterére került Csokonai mellszobra /Kamocsay István alkotása/. Osztályok, szakkörök, színházi napok ünnepli emlékét. Nem véletlenül került Csurgóra ez az ünnepély sorozat sem, aminek most részesei vagyunk.

1799 őszén az alsóosztályosok jártak át Csokonai vers-tani óráira. Folyóirataink hasábjain most legjobb költőink hódolnak emlékének, és sorolják fel, hogy mit kaptak és mit kapnak tőle. Az interimális csurgói professzorból Praeceptor Hungáriáé, nemzetünk nagy tanítója lett. Ismer-jük meg minél alaposabban működését, tévedéseivel együtt, mert tévedései ellenére is, minden korhoz van valami

üzenete. Remélem, hogy a hozzánk szólót ez a tanácskozás is segíti kialakítani.

J e g y z e t

1. Sárközy Istvánnak Nagybajomból 1799, június 2-án, A levél eredetije a Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium tulajdona. Xerox másolatban megtalálható a Kaposvári Megyei Könyvtár Somogyi Gyűjteményében,
2. Csurgói életem rövidsége nem enged hosszú reménybe kezdeni,
3. Nieupoort római régiségtana sok fáradságot okozhatott Csokonai kora diákjainak. Egyik 1793-as kiadása 384 oldal. Címe: Rituum, qui olim apud Romanos obtinuerunt, succincta explicatio; ad intelligentiam veterum autorum facili methodo a G. H, Nieupoort conscripta. Budaë, Typis Regiæ Universitatis anno MDCCXCIII. A cím és szerző neve több :<*-Ízlésben rosszul szerepel!
4. A kért könyv Bécsben 1797-ben került Budai Pál tulajdonába. Címe: Handbuch der neuesten Geographie für Akademien und Gymnasien. Pünfte, verbesserte Auflage. Halle, 1795. 530 p. Részletes névmutatóval.
5. Boros Dezső: Adalékok Csokonai csurgói tanárságához. = Studia litteraria. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének közleményei. VII. 1969. 99. p.
6. Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. Sajtó alá rend. /Vargha Balázs./ Bp. /19?3/, Szépirod. K. 2. köt. 859.p, /Magyar Remekírók./
7. Kondor „József: Két tanulmány. /Csokonai Somogyban, Lenau,, Csurgó, 1897, Vágó ny. 124 p,
8. ÉCSY Ödön István: Csokonai és Csurgó. Debrecen, 1940. Városi ny. 26 p. /Debreceni Múzeumbarátok Köre kiadványai 3./

